

HOOFSTUK 2

DIE RUAH VAN GOD AS GAWE MET DIE OOG
OP DIE KOSMIESE HERSKEPPINGSGEBEURE

2.1 DIE RUAH EN DIE SKEPPING VAN DIE KOSMOS

Daar kan instemming met Jonker betuig word as hy beweer: "Daar is niks in skepping, herskepping en voleinding wat nie deur die Gees gedoen word nie".¹⁾ En tog verteenwoordig die verhouding Gees en skepping 'n probleemveld.²⁾ Dit bring mee dat die aard van die verhouding nagevors moet word. Die opdrag om die verband tussen die rûah en die skepping te ondersoek, is onontwykbaar. Des te meer omdat die werk van die Gees in die Nuwe Testament as *her-skepping* bely word.³⁾ Westermann reken: "Man kann nicht verstehen was im NT pneuma heisst, wenn man nicht die Geschichte des Wortes ruah im AT kennt".⁴⁾ Rûah en pneuma kan egter nie probleemloos as sinonieme gebruik word nie. Daarom is Blaser se voorstelling té simplisties as hy beweer: "eine Überprüfung der Bedeutung und Auffassungen von 'ruah' und 'pneuma' im AT und im NT ergibt, dass der Heilige Geist als 'Gott in Aktion' erscheint".⁵⁾ Rûah ontvang sy betekenis in die Ou-Testamentiese teks en binne die konteks waar dit voorkom.⁶⁾ Die werkwoorde wat met rûah verbind is, kan byna uitsluitlik in twee groepe verdeel word: 1. werkwoorde van beweging en 2. werkwoorde van in-beweging-bring. Die klem val nie op die aard van die beweging nie, maar op die feit van die beweging as sodanig.⁷⁾

Die eerste teksgedeelte wat in aanmerking kom om die band tussen die rûah en die skepping van die kosmos te verduidelik, is Gen. 1:2: "Die aarde was heeltemal onbewoonbaar, dit was donker op die diep waters". Dan volg die omstrede sleutelsin: "...maar die rûah, ^{1)Ae}lohîm het oor die waters gesweef".

'n Oorsig oor die verklaringspogings om die sin van die rûah-sin op te klaar, bied die volgende moontlikhede:

1. Dit kan as die locus classicus beskou word om die skeppende aktiwiteit van die *Heilige Gees* te bewys. "In die lig van latere gegewens, veral in die Nuwe Testament (maar blykbaar tog nie slegs in die Nuwe Testament nie C.J.A.V.), sal by 'n vertaling soos 'die gees (of die adem) van God' onwillekeurig aan die *Heilige Gees* gedink word."⁸⁾ Latere gegewens, veral in die Nuwe Testament, regverdig nie 'n verklaring van die rûah 'Ae¹⁰lohîm uitdrukking vanuit die Nuwe Testament nie. Die grondvraag is wat die outeur met dié segging bedoel het. Hy het beslis nie die Heilige Gees in Nuwe Testamentiese sin in sy blikveld gehad nie. Daarvoor is die Ou Testament te eksklusief monoteïsties (Deut. 6:4). Die poging van Van Zyl om vanuit die Ou Testament die uitdrukking rûah Jhwh ('Ae¹⁰lohîm) aan die Heilige Gees gelyk te stel, word ook deur die genoemde beswaar in die ongelyk gestel.⁹⁾

2. Van Selms stel die volgende vertaling voor: "Maar Gods wind zweefde over de wateren en God zeide ..."¹⁰⁾ Hy bied die volgende motivering: op verskillende plekke in die Ou Testament gaan 'n wind die teofanie-handeling vooraf (vgl. Gen. 3:8, 11 Sam. 5:24, 1 Kon. 19:12, Job 4:15, Ps. 104:4). Dit beteken dat die wind 'n voorbode van die Goddelike woord is (Gen. 1:3). Van Selms is nie heeltemal eenling in sy opvatting nie. Scheepers is van oordeel dat die werkwoordsvorm wat die handeling van die rûah 'Ae¹⁰lohîm beskryf, met die beweging van 'n voël wat bo sy nes sweef, verband hou.¹¹⁾ Wanneer die swewende voël sy vlerke fladder, word daar 'n beweging van lug vrygestel. In die lig hiervan gee Scheepers voorkeur aan die vertaling "wind". Waar die windbeweging by Van Selms 'n voorbode van die teofanie-handeling is, is dit by Scheepers 'n voorbode van die windstryd teen die water as chaosmag. Die wind is daarop uit om die chaoswaters weg te blaas. Scheepers wys in dié samehang op talle plekke

waar die roering van die water deur God voorkom (vgl. Job 26:8-14, Ps. 18:16, Ps. 107:25). Die gedagte van die beheersing van die water deur God by die Rooi See, kom binne God se heilshandeling na vore (Eks. 14:21-22).¹²⁾ Scheepers se verklaring kan egter maklik daartoe aanleiding gee dat daar duistere magte in die chaoswater woel - en dit nog vóór die raaiselagtige sondeval (Gen. 3).¹³⁾ Van Selms se verklaring dat die wind van God 'n voorloper van sy verskyning is, dra daarom meer gewig.

3. König maak beswaar teen Van Selms se vertalingskeuse op grond van sintaktiese redes. Hy is van oordeel dat die eerste en tweede sinsegmente van vers 2 wat bymekaar hoort, nie van die derde segment geskei kan word nie.¹⁴⁾ Volgens König is die tweede en derde sinsnedes "waarskynlik" parallelle uitsprake en hoort die derde frase ook nog by die chaostekening.¹⁵⁾ Op grond van die sintaktiese inbedding van die sinsegmente van vers 2, kies hy self ietwat huiwerig ten gunste van die NEB-vertaling: "a mighty wind". De Fraine het dié vertaling reeds vroeër voorgestaan.¹⁶⁾ Westermann wys daarop dat die uitdrukking $rûah$, ${}^{Ae}lohîm$ m^e $raha$ ephaet geen parallel in die Ou Testament het nie. In die lig van die feit dat die werkwoord op "die zitternde oder vibrierende Bewegung" konsentreer, kan $rûah$ in dié verbinding wel wind beteken.¹⁷⁾ ${}^{Ae}lohîm$ kan ook adjektiewies in die sin van 'n superlatief as magtige, "furchtbarer Wind" verklaar word.¹⁸⁾

4. Hoenderdaal is van mening dat die water in Gen. 1 méér is as 'n blote natuurverskynsel. Die chaoswater is ook die plek waar die bose woon (Rahab, Leviatan, vgl. Jes. 51:9, Ps. 46). God heers egter ook oor die chaosmagte.¹⁹⁾ Hoenderdaal gee deur dié weergawe aan die bose 'n broeiplek wat dit hoegenaamd nie verdien nie.²⁰⁾ Hy kom tot die volgende slotsom: "De verbinding van Geest met de kracht van de wind laat ons zien hoe ook in Genesis het de kracht van God is, die als wind boven de duisternis van de watervloed zweeft en de wereld schiep."²¹⁾ Die

swakheid van Hoenderdaal se standpunt is egter dat hy tegelykertyd twee betekenissoos twee vlerke aan een woord wil heg. Daarom verklaar hy: "Hoezeer de betekenis 'wind' zich in Genesis 1 opdringt, toch blijft de notie 'Geest' ermede verbonden".²²⁾

5. ^cAl p^enê t^ehôm en ^cal p^enê hamājim vorm in Gen. 1:2 'n parallele sinskonstruksie. Die parallele uitdrukking versterk in samehang met die *onbewoonbaarheid* en die *donkerte*, die skildering van die chaostoestand voordat God orde-nend en ook skeppend handel. Die pi. vorm van die werkwoord rphh beskryf in dié toestand die beweging van die rûah ,^{Ae}lohîm.²³⁾ Dit gaan in die beweging van die rûah om méér as net 'n beskrywing van 'n "Gottessturm" (Von Rad, Westermann, Zimmerli) of 'n "magtige wind" (De Fraine, Westermann, Von Rad, König). Die omskrywing "wind van God" (Van Selms, Scheepers, Berkhof) waai ook nie genoeg helderheid nie.

Gen. 1:2^c ("maar die rûah ,^{Ae}lohîm het oor die waters gesweef") vorm 'n antitetiese parallel met Gen. 1:2^b ("en dit was donker op die diep waters"). Daarom is die rûah ,^{Ae}lohîm nie 'n voorbode van die aanstaande teofanie nie (Van Selms), en óók nie deel van die chaosskildering nie (König). ,^{Ae}lohîm word in die eerste skeppingsvertelling (Gen. 1:1 - 2:4^a) deurgaans as 'n Naam vir God gebruik. Daarom pleit die teksverband teen die opvatting om ,^{Ae}lohîm in verbinding met rûah adjektiewies in die sin van 'n superlatief as 'n "magtige wind" te vertaal (König, Westermann). Uit die sintaktiese waarneming dat Gen. 1:2^c ("maar die rûah ,^{Ae}lohîm het oor die waters gesweef") en Gen. 1:3a ("Toe het God gesê...") ietwat losser geheg is, kan ook nie afgelei word dat Gen. 1:2 geen uitsig op Gen. 1:3 bied nie (König).

Die rûah verklaar dat *God* vir die skepping v(V)ader staan en daarom op 'n bepaalde wyse by sy onbewoonbare skepping teenwoordig is. Ruah is 'n besonder geskikte woord om God

se skeppende teenwoordigheid te verduidelik. Dié woord wys daarop dat God in beheer van die situasie is. Daarom is rûah 'n manifestasie van God se skeppende mag.²⁴⁾ God se skeppende mag beweeg oor die chaos om in die donker lig te laat skitter. Dit is juis sý skeppende mag (Gen.1:2) wat uitsig op sy skeppende woord bied (Gen. 1:3).²⁵⁾

Om saam te vat: die rûah 'Ae lohm is God se skeppende mag in beweging.

Aangesien die rûah in Ps. 33:6 in verband met die skepping van die kosmos gebruik word, kom die gedeelte ook in aanmerking vir nadere oorskouing. Theron maak op voetspoor van Berkhof die volgende opmerking: "Skeppingswoord en Skeppingsgees is onlosmaaklik verbonde".²⁶⁾ Ps. 33:6 dien as 'n bewysgrond vir sy stelling. Theron verstaan in die konteks van sy beredenering waarskynlik onder "Skeppingsgees" die Heilige Gees. Hierteenoor moet opgemerk word dat die woord van Jhwh en die rûah van sy mond (33:6) 'n parallelismus membrorum vorm.²⁷⁾ Dābār en rûah is in die konteks komplementêre begrippe. As God sy woord spreek, gaan die asem uit sy mond.²⁸⁾ Asem verteenwoordig lewe en daarom kan die rûah in die teksgedeelte God se skeppende mag in sy skeppingshandelinge aandui.

Die betekenisveld "asem" het reeds implisiet in die voorafgaande gedeelte voorgekom. Dié betekenisveld²⁹⁾ speel ook in op die verstaan van die volgende gedeeltes. Asem is nie net beleef as iets wat blywend teenwoordig is nie, maar as 'n krag wat in die asemritme sigbaar word.³⁰⁾ Dit is teen dié agtergrond dat die betekenisvlading van rûah in die skeppingskontekste nagegaan moet word. Die twee voor-eksiliese tekste wat hiervoor in aanmerking kom, is Gen. 6:3 en Gen. 7:22.³¹⁾ Gen. 6:3 lewer probleme op wat betref sy teksvorm en konteks. Dié teks is nie ingewef in die patroon van Gen. 6:1-4 nie.³²⁾ Hieruit maak Albertz en Westermann die gevolgtrekking dat die teks in sy huidige vorm, 'n verwerking is.³³⁾ Rûahi kan in dié

teks as *lewensbeginsel* verstaan word.³⁴⁾ Die lewensasem (as beginsel van die lewe) beteken eenvoudig "die Lebendigkeit, das Einhauchen des Lebensatems die Belebung des Menschen, nichts weiter".³⁵⁾ In Gen. 7:22 kom *rûah* ook in die betekenis "lewensasem" voor.³⁶⁾ Ons tref *rûah* verder in Jes. 57:16 in die sin van *lewensasem* aan (vgl. Job 27:3).³⁷⁾ Die asem wat God gee, wek die mens immers op tot lewe.

Ps. 104:30 kan ook binne die voorafgaande raam geplaas word. Maar voordat dié plasing gedoen word, moet daar stip na die teks gekyk word. Die voorkoms van *rûah* in Ps. 104:30 in verband met die skepping, het daartoe gelei dat dié teks oorspan is in 'n poging om *rûah* met "Gees" te vertaal. As Theron beweer "alies wat bestaan, bestaan kragtens die 'Mitsein Gottes' (Schumann) in die *Heilige Gees*" en Ps. 104:30 as bewysplaas aanhaal, dan gaan die opmerking mank aan 'n eksegeties-teologiese peiling van die begrip *rûah* in die Ou Testament.³⁸⁾ Pannenberg ken aan die Gees nie slegs 'n soteriologiese funksie toe nie, maar ook 'n kosmiese werking. Hiermee is saaklik nie fout te vind nie. Maar wanneer hy sy stelling egter op Ps. 104 grond, verloor sy bewering oortuigingsgrond.³⁹⁾ Moltmann beweer met stelligheid: "Blickt der christliche Glaube auf die 'Schöpfung im Anfang' zurück, dann wird er schon in ihr die Präsenz des *Heiligen Geistes als Schöpfergeist* entdecken. Er kann keine geist-lose Auffassung der Schöpfung entwickeln. Die Schöpfung existiert nur in der Kraft des Geistes Gottes der in sie eingegangen ist. Sie würde vergehen, nähme Gott seinen Geist von ihr". Hy steun ook op Ps. 104:29-30 vir sy standpuntinname.⁴⁰⁾ Berkhof beweeg op dieselfde baan as hy sê: "Gods Geest schiept het leven van de *natuur* en houdt het in stand," en Ps. 104:30 as bewysplek aanhaal.⁴¹⁾

Ps. 104:30 het nie die een-malige skeppingshandeling van God in die oog nie.⁴²⁾ Maar kragtens God se skeppende mag (*rûah*) leef mense en onderhou hly sy skepping.⁴³⁾ Die skeppende mag van God word deur die *rûah* verteenwoordig.

Daarom is dit in die konteks meer verantwoord om onder rūah die "lewensasem" wat God gee, te verstaan.⁴⁴⁾

Rūah kry 'n ietwat ander aksent in Jes. 42:5, hoewel die verskil tussen "lewensasem" en "lewe" eintlik meer 'n asemtoggie is! Albertz en Westermann is van mening dat rūah eers in die tyd van die ballingskap in samehang met die skepping van die mens voorkom.⁴⁵⁾ Nēšāmā en rūah kom in Jes. 42:5 as parallelle begrippe voor.⁴⁶⁾ Die moontlikheid dat die teksgedeelte 'n toespeling op Gen. 2:7 bevat, kan nie uitgesluit word nie.⁴⁷⁾ Van der Meer wys daarop dat God in Jes. 42:5 as die Skepper van die hemel en die aarde bely word en óók as Gewer van die *lewe* (rūah) aan die mensheid.⁴⁸⁾ Dié belydenis beoog om God se uniekheid en onvergelyklikheid te verkondig en om die oë óók oop te maak vir die *lewensmoontlikhede* wat Hy gaan skep.⁴⁹⁾

'n Oorskouing van Ps. 139 toon dat daar slegs op 'n indirekte wyse oor die rūah en die skepping gepraat word. 'n Himniese grondmotief omsoom dié psalm.⁵⁰⁾ God word geprys omdat Hy die digter op 'n gedugte wyse geskep het (Ps. 139:14). Aangesien die digter uit God se hand kom, is hy ook vir altyd in sy hand. Dit is in dié verband dat daar van die rūah sprake is (Ps. 139:7). Rūah is hier 'n parallelle begrip vir pānîm.⁵¹⁾ Daarom wys rūah in Ps. 139 op God se persoonlike teenwoordigheid. Hy oorsien alles en almal en voorsien in die behoeftes van sy vertrouelinge.

Op hierdie stadium kan enkele grondpatrone ten opsigte van die rūah en die skepping gekomponeer word:

1. Die komposisie geskied nie op literêre- of historiese gronde nie, maar op grond van tematiese oorwegings.
2. Wanneer die term "*Gees*" in die Ou Testament gebruik word, mag dit nie die weg baan tot 'n self-standige

belydenis aangaande die $\hat{r}\hat{u}\hat{a}\hat{h}$ in skeppingskontekste nie. Die monoteïstiese toonaard van die Ou Testament staan so 'n interpretasie eens en vir altyd in die weg. Daar is net één God (Deut. 6:4). Wanneer $\hat{r}\hat{u}\hat{a}\hat{h}$ in verband met God gebruik word, bly dié begrip aan God verbonde en wel op so 'n manier dat dit God Self is wat skeppend en onderhoudend optree.

3. Die $\hat{r}\hat{u}\hat{a}\hat{h}$ is in Gen. 1:2 God se skeppende mag in beweging. In Ps. 33:6 word God se skeppende mag in sy skeppende handeling bekendgestel.
4. $\hat{R}\hat{u}\hat{a}\hat{h}$ kom ook in die betekenis van lewensbeginsel (Gen. 6:3) en lewensasem (Gen. 7:22, Jes. 57:16, Ps. 104:30) voor.
5. Die term kan ook lewe én lewensmoontlikhede beskryf (Jes. 42:5).
6. Ps. 139 het slegs implisiet betrekking op die $\hat{r}\hat{u}\hat{a}\hat{h}$ en die skepping. $\hat{R}\hat{u}\hat{a}\hat{h}$ is hier God se persoonlike teenwoordigheid wat himnies besing word.

2.2 DIE $\hat{R}\hat{U}\hat{A}\hat{H}$ EN DIE MESSIAS/^CAEBÆD

In hierdie paragraaf gaan dit om die boeiende verhouding tussen die $\hat{r}\hat{u}\hat{a}\hat{h}$ en die messias. Dié verhouding dra soveel gewig omdat die verhouding tussen die Gees en Christus in die Nuwe Testament as 'n vervulling van die aangekondigde verhouding in die Ou Testament verstaan kan word. Maar om dié vervulling te begryp, moet die verhouding tussen die $\hat{r}\hat{u}\hat{a}\hat{h}$ en die messias allereers in sy Ou-Testamentiese omgewing ontgin word. Die eerste gedeelte wat hiervoor in aanmerking kom, is Jes. 11:1e.v.

Wildberger vermoed dat Jes. 11:1-9 in dieselfde tydsraam as Jes. 10:27b-24 staan.⁵²⁾ Jesaja 10:27b voorspel dat 'n

vernietigende katastrofe op Jerusalem wag. Die vraag wat vanself-sprekend op die volk se lippe bewe is of daar nog van 'n toekoms vir die Dawidshuis en Israel sprake is.⁵³⁾

Die verrassende antwoord is dat die profetiese heilswoorde,⁵⁴⁾ 'n nuwe heilsdaad vir die toekoms voorsien.⁵⁵⁾ Dié koning op wie die profetiese oë gerig is, is die messias-koning.⁵⁶⁾ Dit is opmerklik dat die messias-koning tog menslik voorgestel word. Hy sal 'n af-stam-meling van Isaï wees (Jes. 11:1) en daar sal by hom ontsag vir die heilige God wees.⁵⁷⁾

Met die oog op die uitvoering van sy taak, sal die rûah Jhwh op die messias rus (Jes. 11:2). Dit gaan om 'n *blywende verhouding* tussen die rûah Jhwh en die messias.⁵⁸⁾ Die verwysing na die rûah Jhwh in die taaktoerusting van die messias is belangrik omdat die rûah 'n aansienlike rol in die ampstoerusting in die Ou Testament vertolk.⁵⁹⁾ Die kragwerking van die rûah het die ampspersoon tot magtige heilsgerigte daade in staat gestel.⁶⁰⁾ Met reg merk Wildberger op: "Es sind nicht ausschlieslich, aber doch vornehmlich königliche Charismata" waarmee die koningsgestalte van die messias geteken word.⁶¹⁾ Daarom is dit ook nie vreemd dat die dinamiese werking van die rûah Jhwh hier funksioneer nie.⁶²⁾ Die rûah Jhwh sal aan die messias vaardighede verleen vir sy "ganz und gar unpolitische Regierung: Weisheit, Einsicht, Rat, Stärke, Erkenntnis und Jahwefurcht".⁶³⁾ Die gewes waarmee die rûah hom sal toerus, is *heilsgerig*. *Wysheid* en *insig* is koningstermini (1 Kon. 3:11-12, 28, 1 Kron. 22:12, Jes. 10:13). Die rûah sal aan hom heerserswysheid gee om die alledaagse probleme te behartig.⁶⁴⁾ Die messias sal ook deur die rûah Jhwh in staat gestel word om in 'n bepaalde omstandigheid die regte besluite te neem.⁶⁵⁾ Die rûah sal voorts aan hom *raad* in raadop-situasies gee sodat hy met sy regering sy beoogde doel kan bereik.⁶⁶⁾ Hy sal ook die geestelike en fisiese *krag* ontvang om sy regering suksesvol te bestuur (vgl. Jes. 11:4)⁶⁷⁾ Die rûah Jhwh sal die messias verder in staat stel om in 'n intiem persoonlike

verhouding tot Jhwh te staan,⁶⁸⁾ en om Godsvrug te dra.⁶⁹⁾

Die feit dat die rûah Jhwh op die messias sal rus en hom met ampsgawes vir sy koningskap sal toerus, sal daartoe lei dat die messiaanse regering een van *reg en betroubaarheid* sal wees (Jes. 11:3-5).⁷⁰⁾ Sy vredesryk sal die skepsel en die skepping omvat.⁷¹⁾ Die rûah Jhwh sal hom in staat stel om God by die mense te verteenwoordig.⁷²⁾ Met reg maak Scheepers die afleiding "dat Jahwe self deur sy gees met die Messias sal wees".⁷³⁾

Wanneer Westermann in die lig van die gawes van die rûah beweer: "es ändert sich an dieser Aufzählung nichts, wenn man das Wort 'Geist' überhaupt weglässt", en verklaar dat die begrip 'n abstrakte betekenis verkry het wat niks spesifiek sê nie,⁷⁴⁾ laat hy nie reg aan die gerigtheid van die woord geskied nie. Die keuse van die term hang *spesifiek* saam met die verlening van ampscharisma aan die messias-koning. Dit is juis die rûah Jhwh wat die blywende werking daarvan verseker en sodoende die vestiging van die vredesryk borg. Skerper gestel: dit is Jhwh Self wat deur die rûah die vestiging van en die suksesvolle regering in die messias-ryk sal bewerk.

Die beskrywing van die Gees se werking by Jesus se doop in die Nuwe Testament kan óók teen die agtergrond van die profesie van Jes. 11:2 gesien word.⁷⁵⁾ Meer nog: dit kan as die vervulling van die heilsprofesie verstaan word.

'n Volgende teksgedeelte wat ons noulettende aandag eis, is Jes. 42. In dié gedeelte word die verhouding tussen die rûah en die ^caebaed Jhwh grondig toegelig. Van hieruit kan belangwekkende grondpatrone onderskei word waarop daar in die Nuwe Testament voortborduur word.

Die verhouding wat in Jes. 42 aan die lig kom, funksioneer binne 'n weldeurdagte komposisie van Jesaja 40-55.⁷⁶⁾ Met reg voer Westermann 'n pleidooi dat die ^caebaedliedere

allereers binne die samehang van Deutero-Jesaja se verkondiging verstaan moet word.⁷⁷⁾ Daar kan vier ^caebaedliedere binne die omvangryke komposisie onderskei word.⁷⁸⁾ Die vasstelling dat die ^caebaedliedere aan die konteks genaam is, bring mee dat die omgewing waarin die eerste ^caebaedlied staan, nagegaan moet word. Elliger is van oordeel dat die hemelse raadsvergadering die agtergrond van Jes. 42:1-4 vorm.⁷⁹⁾ In Jesaja 40:1-8 het die profeet die boodskap van sy roepingsvisioen neergepen. Allerlei teenslae het die profeet ontmoedig en aan sy roeping laat twyfel. Ten einde hom te bemoedig, ontvang die profeet 'n nuwe visioen waarin Jhwh, in die hemelse raadsvergadering, hom as dienaar aanwys om sy opdrag uit te voer. Jhwh praat met sy engele oor die dienaar wat Hy aan hulle voorstel. Die profeet is in die gees by die onthulling teenwoordig. Elliger se veronderstelling van die ontmoetigde profeet wat 'n blik op die hemelse raadsvergadering kry, vind egter geen steun in Jes. 42:1-4 nie.⁸⁰⁾

Die vraag is op watter wyse Jes. 41:21-29 op Jes. 42:1 e.v. gerig is.⁸¹⁾ Op sigself het Jes. 41:21-29 as gerigskouspel 'n selfstandige karakter. Schoors wys op die parallelle opbou van Jes. 41:21-24 en Jes. 41:25-29 waardeur 'n sekere eenheid en afgeslotenheid aan die lig kom.⁸²⁾ Hieruit volg egter nie dat Jes. 41:21-29 geen binding aan Jes. 42 het nie. Dijkstra wys byvoorbeeld op die formele en materiële samehang tussen Jes. 41:21-29 en Jes. 42:8-9 op grond van die voorstellingsfraseologie en die afgode-polemiek.⁸³⁾

Jes. 41: 21-29 spieël 'n regsstryd.⁸⁴⁾ In die regsstryd is Jhwh tegelykertyd die Aanklaer én die Regter.⁸⁵⁾ Hy daag die gode uit om "bewysgronde" (Jes. 41:21) voor te lê dat hulle werklik gode is. Hierdie bewyslas sou op twee wyses uitgevoer kon word: óf dat hulle te kenne gee wat nog gaan plaasvind (22:a) óf dat hulle in staat is om die

vroeëre dinge te vertolk (22b). Al wat die gode kan doen(!), is om niks te doen nie (Jes. 40:19, 20, Jes. 41:24, Jes. 41:28-29). Hulle is niks-seggend. Stom go(e)d! God is alleen God (Jes. 45:6,14, 46:9, 47:8,10). Hy is in volle be-heer. In die veriede het Hy Hom reeds bewys. In die nulpuntsituasie van die ballingskap is Hy aanwesig en in die toekoms gaan Hy deur die Persiese koning Kores sý geskiedenis maak (Jes. 41:25; vgl. Jes. 44:28, 45:1 e.v., 46:11, 48:15)⁸⁶⁾ Die gegote gode is slegs rûah (wind), maar God gee rûah (lewe) (Jes. 42:5).⁸⁷⁾ In die lig van die gode-polemiek waar die gode niks voorstel (of voorspel) nie, stel God sy dienaar voor.⁸⁸⁾ Teen hierdie agtergrond is die naatlose oorgang na die voorstelling van die dienaar begryplik en aangrypend.⁸⁹⁾

Die taak van die dienaar staan binne 'n bepaalde raam. Daarom is dit noodsaaklik om die eerste ^caebaedlied noukeurig af te baken. Op grond van genre-kritiese analise is die eenheid van Jes. 42: 1-9 bevraagteken.⁹⁰⁾ Op voetspoor van De Leeuw kan aanvaar word dat die eerste ^caebaedlied tot v.9 reik.⁹¹⁾ Die benadering doen nie daaraan afbreuk dat Jes. 42:1-4 as 'n afgeronde teks beskou kan word nie.⁹²⁾ Binne die raam van die tekseenheid word die ^caebaed Jhwh voorgestel.⁹³⁾ Met Jes. 42:5 begin 'n nuwe gedeelte binne die ^caebaedlied⁹⁴⁾ waarin die dienaar aangespreek word.⁹⁵⁾ Daar kan van 'n jukstaposisie ten opsigte van Jes. 42:1-4 en Jes. 42:5-9 gepraat word. Die jukstaposisie verryk die verstaan van die doel van die dienaar se sending.⁹⁶⁾ Jes. 42:8-9 vorm 'n sluitstuk van die voorafgaande gedeelte.⁹⁷⁾

Dit is binne bogemelde raam dat die voorstelling en optrede van die dienaar tot sy reg kan kom. Die ^caebaedlied begin met 'n oratio recta van Jhwh wat met die interjeksie hēn die aandag op die dienaar fokus.⁹⁸⁾ Jes. 42:1 is 'n "Präsentionswort" waardeur God die dienaar vir 'n opdrag aanwys.⁹⁹⁾

Teen die agtergrond van die gode se onvermoë om hulle godheid te bewys, roep Jhwh sy "getuie" na die voorgrond - sy dienaar.¹⁰⁰⁾ Hy is God se getuie deur wie Hy sy Godheid in woord en daad gaan bewys.¹⁰¹⁾ Dié getuienis sal die dienaar aan die volke¹⁰²⁾ en óók voor God se volk aflê. Maar ten einde sy dienaar hiertoe in staat te stel, moet hy *toegerus word*.

Die dienaar wat die Here voorstel, is deur Hom *aangestel* met die oog op die vervulling van sy roeping.¹⁰³⁾ Die aangestelde dienaar is ook deur God *uitverkies* (42:1). Vriezen het aangetoon dat God se verkiesing nie op persoonlike kwaliteite berus nie, maar dat sy verkiesende genade die grond van sy genadige toewending is.¹⁰⁴⁾ Bhr as 'n tegniese term vir Israel se verkiesing, rimpel op 'n ou tradisiestroom.¹⁰⁵⁾ ^CAebaed en bhr word as parallelle begrippe gebruik ten opsigte van die aartsvaders, die volk (Jes.43:20, 45:4, 65:9,22, Ps.105:6, 43, 106:5) sowel as Moses (Ps. 106:23).¹⁰⁶⁾ Wanneer Dijkstra beweer dat die parallelle begrippe ^Caebaed en bhr nie ten opsigte van 'n profeet voorkom nie, dan hou hy nie daarmee rekening dat Moses ook die groot profeet van die volk se lydenstyd was nie.¹⁰⁷⁾ Bāhīr as koningstitel wortel ook in 'n ou tradisie (Saul: 1 Sam.10:24; Dawid: 2 Sam. 6:21, Ps. 89:4,20).¹⁰⁸⁾ Hieruit kom Dijkstra tot die slotsom dat "wat Dt. Jes. betref *ēbed//bāhīr* reeds voor koning en volk als overgenomen traditie naast elkaar staan".¹⁰⁹⁾ Om in die lig hiervan koninklike trekke by die dienaar te vermoed, is nie te vergesog nie. Die toutologiese frase: "hy geniet my guns", is die grond van God se genadige verkiesing.¹¹⁰⁾

God stel sy dienaar in staat om sy roeping te vervul deurdat Hy sy rūah op hom laat kom (Jes. 42:1). Deutero-Jesaja staan binne die tradisie waar die rūah 'n mens tot diens bekwaam. Hiervan is die rigters, die ekstatische profete, die Skrifprofete, die konings en die messias sprekende voorbeelde.¹¹¹⁾ Indien aangeneem kan word dat

die dienaar óók oor koninklike kenmerke beskik, word daar veral uit die Dawidstradisie geput waar die rûah die koning vir sy amp toerus (1 Sam. 16:13, 2 Sam. 23:1 e.v., vgl. Jes. 11:2).¹¹²⁾ Die verbale vorm wat die rûah-gawe beskryf, dui op 'n blywende kragwerking van God. Dit is juis die rûah as gawe wat die dienaar tot die uitvoer van sy taak inspireer en in staat stel. Daarom is dit van belang dat die blikrigting tot die taak gewend word.

Hy sal die mispāt aan die nasies bekendmaak (42:1). Elliger merk met reg ten opsigte van die begrip mšpt op: "Die Ausleger haben viel an dem Wort herumgerätselt".¹¹³⁾ 'n Ryk skakering van betekenismoontlikhede is aan die begrip toegeken. Begrich aanvaar die term as 'n terminus technicus uit die regspraak en ken die betekenis "Urteil", "Gerichtsentscheidung" daaraan toe. "Sachlich hat man zu denken, dass das Urteil - es ist an ein Strafurteil zu denken, wie aus dem Folgenden hervorgeht - öffentlich bekanntgemacht wird und damit Rechtskraft erlangt".¹¹⁴⁾ Westermann het by die gedagte van 'n regsbeslissing aangesluit.¹¹⁵⁾ Hy verklaar mšpt in die lig van die sogenaamde "Gerichtsreden" (Jes. 41:1-5, 41:21-29). Binne dié raam verklaar hy mšpt as die oordeel oor die gode van die volke. Hulle het geen aanspraak en reg op goddelikheid nie, want Jhwh alleen is God.¹¹⁶⁾ Ridderbos oordeel dat die mšpt 'n benaming is wat ontleen is aan die "reg" of die "regte" en insettinge; die ganse regsorde wat aan Israel deur Moses se bemiddeling geopenbaar is. Dié ware reg wat gelyk is aan openbaring, sal die dienaar aan die nasies verkondig.¹¹⁷⁾ Von Rad deel Ridderbos se gedagtegang as hy onder mšpt die "ware religie" of die "absolute waarheid" wat Jhwh deur sy dienaar aan die volke bekend sal maak, verstaan.¹¹⁸⁾

Om vir 'n moment weer na Elliger se standpunt terug te keer. Hy is van mening dat mšpt méér as net "Urteil" of "Gerichtsentscheidung" omvat. Vir sy uitleg verwys hy na Jes. 40:27 en verklaar: "Dort ist deutlich, dass mšpt

einen über das Forenisische hinausgehenden Sinn haben kann und dort die ganz persönliche Entscheidung des göttlichen Weltregenten bedeutet, der ohne Gerichtsverfahren von sich aus 'Recht' setzt, Recht im weiteren Sinne, das die Ordnung der Dinge im Wandel der Zeit, den Lauf der Geschichte bestimmt. Um diesen $m\check{s}pt$ auf seinem Wege durch die Welt geht es offenbar auch hier in 1.¹¹⁹⁾ Daar kan met Elliger saamgestem word dat dit inder-daad in die $m\check{s}pt$ -handeling om 'n "Begnadigingsurteil", maar ook om 'n "Neuordnung der Welt" gaan.¹²⁰⁾ Die dienaar se $m\check{s}pt$ -handeling is op 'n wêreldwye uitvoering gerig.¹²¹⁾ Die $m\check{s}pt$ -opdrag moet deur die dienaar *gerealiseer* word.¹²²⁾ Ten einde die $m\check{s}pt$ -opdrag af te baken, is die blootlegging van die betekenis lading van die begrip noodsaaklik. Oosterhoff gee die volgende oorsig: die verbale vorm van $m\check{s}pt$ is $\check{s}pt$. $M\check{s}pt$ het die volgende betekenisveld: regterlike uitspraak, regspraak, vonnis, reg as 'n kompleks van regsreëls, voorskrif, bepaling, regsordening, regsbestel, die lewe ooreenkomstig die regsreëls, die regsbetragting.¹²³⁾

Jerusalem was eenmaal vol van $m\check{s}pt$ (Jes. 1:21). Dit beteken dat daar nie slegs regsbepalings was nie, maar ook 'n lewe in ooreenstemming met die reg.¹²⁴⁾ Jhwh ver wag $m\check{s}pt$ (regsbetragting) in Jerusalem, maar daar is regsverkragting (Jes. 5:7, vgl. Jes. 59:8,15).¹²⁵⁾ Dit is die taak van die dienaar om die regsorde bekend te maak en te laat funksioneer.¹²⁶⁾ Die taak moet in 'n wêreld waar soveel onreg en verdrukking aan die orde is, uitgevoer word.¹²⁷⁾ Die regsorde waarom dit gaan, is die koningsheerskappy van God (vgl. Jes. 40:13-14).¹²⁸⁾ Die Here gee die versekering dat die dienaar sy wil sal bekend maak soos dit is (Jes. 42:3). Ten onregte vertaal North: "He will faithfully reveal my law" (Jes. 42:3).¹²⁹⁾ Dit gaan in die teks nie om 'n persoonlike eienskap van die dienaar nie, maar om sy taak. Daarom kan instemming met Westermann se toeligtig betuig word: "dass es Wahrheit, dass es gültig werde".¹³⁰⁾ Elliger verklaar op sy voetspoor: "Gemeint ist, dass das Hinausbringen des Rechts durch den

Knecht 1^cmt 'zur Wirklichkeit' wird, zu allem, was praktisch den Inhalt des Begriffes ausmacht, d.h. dass es nicht Auftrag bleibt, sondern ausgeführt wird und dass es nicht Versuch oder Bruchstück bleibt, sondern zum Erfolg und zum Ziel führt".¹³¹⁾ Die voorsetsel (1^e) wat in Jes. 42:3 gebruik word, dui op 'n *doel*: tot waarheid, dit wil sê tot werklikheid bring.¹³²⁾ Die ^caebaed Jhwh sal sy neergelegde taak verwerklik.¹³³⁾

Westermann sien in Jes. 42:4 'n sinspeling op die swaar leed wat op die dienaar in die voltooiing van sy taak wag.¹³⁴⁾ Renkema vind egter geen steun vir dié verklaring in die teks nie. Die vertaling van ^cad met "totdat" lei moontlik tot sodanige interpretasie.¹³⁵⁾ Renkema wys daarop dat ^cad ook duratiewe betekenis kan hê en dan kan dit met "terwyl" vertaal word (1 Sam. 14:19).¹³⁶⁾ Die klem val in die geval op die druk en weerstand wat hy sal ondervind terwyl hy sy taak uitvoer. Dié taak is daarop afgestem om "Gods rectorde op aarde, een wereld van recht en gerechtigheid" te vestig.¹³⁷⁾ Die dienaar se taak het 'n gerigtheid op *Israel*. Die geknakte riet en die dowwe lamppit dui op Israel se hooplose bestaan tydens die ballingskap.¹³⁸⁾ Die dienaar sal die geknakte Israel in beskerming neem.¹³⁹⁾ De Moor wys daarop dat die slaaf dikwels in die nieu-Babiloniese tyd 'n brandmerk met die naam van sy eienaar op sy hand gedra het.¹⁴⁰⁾ "Israël merkt zich met de naam van JHWH. Iedere Israëliet die belijdt 'van JHWH' te zijn wordt zo tot een levend, onuitwisbaar teken van het verbond."¹⁴¹⁾ Wat De Moor egter uit die oog verloor, is dat Israel nie die subjek van die handeling is nie. Die dienaar is die handelende persoon. In die uitvoering van sy taak word hy die verbond van God met Israel genoem (Jes. 42:6).¹⁴²⁾ As die dienaar die *b^erett^cam* genoem word, is dié handeling gerig op die bevryding van Israel.¹⁴³⁾ Die bevryding van Israel is dan 'n vervulling van God se verbondsbeloftes.¹⁴⁴⁾ Dié bevryding word konkreet uitgespeel as 'n bevryding uit die ballingskap (Jes. 42:7).¹⁴⁵⁾ Dit gaan egter nie om heil

vir Israel alleen nie, maar om "heil vir die wêreld".¹⁴⁶⁾ Op die vraag wie die lig vir die nasies is (Jes. 42:6), antwoord Bosch: *Israel*.¹⁴⁷⁾ Die dienaar van die Here is egter die lig vir die volke.¹⁴⁸⁾ Die woord 'ôr teken die strale van heil, geluk en bevryding.¹⁴⁹⁾ Die dienaar sal God se heil tot teen die kosmos se wande laat spoel! Daarom wag die eilande op wat hy hulle sal leer (Jes. 42:4). Tōrā dui in die teksverband op die insettinge en verordeninge wat God aan Israel gegee het.¹⁵⁰⁾ Die tōrā is volgens Renkema die inhoud van die profetiese woord van die dienaar, identies met die mšpt wat hy bring.¹⁵¹⁾ Die vermelding dat "die eilande" op sy onderwysing wag, beteken nie dat hulle met 'n sluimerende heilsverwachting geseën is nie. Die klem val op die dienaar wat voorgestel en toegegerus is om die mšpt op aarde te realiseer.¹⁵²⁾ Ons sou van 'n kosmiese effektuering van die heil kon praat. Want "Gods tōrah is gericht op een wereld, waar geen onrecht en strijd, maar gerechtigheid en vrede heers".¹⁵³⁾

Wanneer ons taak ten opsigte van die dienaar se taak afgehandel is, is die boeiende vraag na die identiteit aan die orde. Ondanks onvermoeide pogings om die identiteit van die dienaar te ontsluit, bly(k) dit 'n bleek geheim.¹⁵⁴⁾ Westermann se benadering van die vraagstuk is verhelderend as hy sê: "die Exegese dieser Stücke darf nicht von vornherein von der Frage geleitet sein 'Wer ist dieser Gottesknecht?', vielmehr sind die Texte darin zu respektieren, dass sie uns das nicht sagen und nicht sagen wollen".¹⁵⁵⁾

Renkema se vraender-wyse opmerking kan hiernaas gevoeg word: "Waar het OT elders zo royaal is met namen van profeten en koningen en de bijbehorende jaartallen, valt het hier des te meer op dat de naam van de profeet en van de Knecht achterwege blijven. Dat kan geen toeval zijn maar doet veeleer opzet vermoeden. Moet dat dan niet in de teksten van Deutero-Jesaja gerespecteerd worden?"¹⁵⁶⁾

Die eerste ^Caebaedlied wek die indruk dat dit om 'n persoon gaan.¹⁵⁷⁾ Ten gunste hiervan kan die volgende argumente genoem word: Die dienaar word voorgestel aan Israel en die volke. Sy taakoms krywing gee voorkeur aan 'n persoonlike opvatting. Boonop het hy 'n taak teenoor Israel en die nasies. Die dienaar word afwisselend koninklik en profeties geteken. Selfs Dijkstra wat 'n eksegetiese pleidooi vir 'n *koninklike dienaar* voer, moet skoorvoetend byvoeg dat die dienaar "mogelijk iets profetisch over zich" het.¹⁵⁸⁾ Die rûah het ook nie net die koning oor-meester nie, maar ook die profeet.¹⁵⁹⁾ Die mšp̄t was ook nie slegs 'n koninklike handeling nie, maar ook dié van die profeet.¹⁶⁰⁾ Die tōrā-oprigting wys verder meer op profetiese werksaamhede. Daarom kan op voetspoor van Oosterhoff besluit word: "Zo heeft de Ebed JHWH duidelĳk koninklike trekken. Niet minder duidelĳk zijn zij profetische trekken".¹⁶¹⁾ Daar kan selfs van 'n tipologiese duiding van die dienaar duskant die beloofde land gepraat word. Dan kan daar saam met Koole geformuleer word "dat de Knecht iemand is, in wie het koninklike en het profetische verenigd zijn, zoals dat bij Mozes het geval was".¹⁶²⁾ Wanneer daar ten gunste van 'n individuele persoon besluit is, kan daar nie aan die be-teken-is van die dienaar ten opsigte van die ballingskapsituasie verbygegaan word nie. Indien die boodskap van die dienaar se optrede nie histories gehoor is nie, sou dié woord ongehoord en betekenisloos versand het.¹⁶³⁾ Dit is veral die ballingskapsterme (Jes. 42:7) wat op 'n historiese vulling rondom die ballingskap wys.¹⁶⁴⁾ Daar sou ook van 'n tipologiese spanning rondom die dienaar gepraat kon word. Dit is juis die historiese vulling van die ^Caebaedgestalte wat na 'n toekomstige vervulling reik. Dit is die vaagheid en die anonimiteit van die ^Caebaedfiguur wat na die uur van volheid strek. Daarom kan die ^Caebaedlied ook in die ry van koning-messiaanse profesieë geplaas word (Jes. 9:6, Jes. 11:1, Jer. 23:5, Sag. 9:9)¹⁶⁵⁾ Elders in die Ou Testament val die terugkeer van Israel uit die ballingskap saam met die

messiaanse tydvak (Hos. 3:5, Eseg. 37:22).¹⁶⁶ In die Nuwe Testament gee Jesus Christus konkrete vulling aan die ^caebaedbegrip. Hy is God se Dienaar (Fil. 2:5-11, Matt. 12:15-21). Op Hom sal die Gees rus (Mark. 1:10, 12).¹⁶⁷

Dit is van pas om samevattend op enkele gesigspunte wat uit die paragraaf gekristaliseer het, te fokus.

1. Jhwh stuur die messias om sy kosmies-omspannende oogmerke te verwesenlik.
2. Die be-doel-ling van die messiaanse optrede is gerig op:
  - 2.1 Die realisering van Jhwh se nuwe regsorde. Anders gesê: die ver-werk-liking van Jhwh se koningsheerskappy.
  - 2.2 Die realisering geskied teenoor die niksseggende aanspraak van die afgode. Die stomme go(e)d! Die messias is die enigste Godsbewys: net Jhwh alleen is God!
  - 2.3 Die koningsheerskappy van Jhwh is gerig op Israel én die volke. Die heil van God bring 'n kosmiese skittering.
3. Ten einde die messias in staat te stel om sy taak uit te voer, rus Jhwh Hom toe met sy rûah. Die rûah verteenwoordig in die verband Jhwh se blywende teenwoordigheid.
4. Jhwh verleen deur die rûah aan die messias ampgawes sodat hy as koning regverdig kan heers en as profeet kan leer en dien.
5. In die Ou Testament is die gesig van die dienaar (Jes. 42) bedek. In die Nuwe Testament word die

dienaar as die Messias, die Christus, ontdek. Hy lê oop en bloot in 'n noodwiegie. Die Messias lê en wag as't ware vir die doopdag. Dié dag waarop die ^caebaedlied óór Hom gesing sou word. Op dié dag sou die Gees op Hom kom rus om Hom vir sy taak toe te rus. Die taak wat op Hom gewag het, was om God se wêreldomvattende koningsheerskappy te proklameer. Maar om dit te realiseer moes Hy die heil versoenend bewerk sodat die Heilige Gees dit kosmies kon effektueer.

2.3 DIE RŪAH EN DIE HERSKEPPING VAN GOD SE VOLK

Uit die voorafgaande het dit reeds duidelik geword dat die ^caebaed se taak op Israel én die volke gerig is. Hiertoë het die rŪah hom bekwaam. Daarom is dit 'n bekwame plek om nou op die verhouding tussen die rŪah en die volk te let.

In die eksiliese en na-eksiliese tydvak is die opvallende dat die rŪah in byna alle gevalle met die suffiks van die eerste persoon enkelvoud gebruik word.¹⁶⁸⁾ Hieruit kan die afleiding gemaak word dat die rŪah-voorstelling binne die Jhwh-rede plaasvind, veral binne die raam van die profetiese heilsaankondiginge - en skilderinge.¹⁶⁹⁾ Hierdie heilsvoorspellings en -voorstellings open verrassende perspektiewe met betrekking tot die aktiwiteite van die rŪah. Langs hierdie weg is daar op 'n ongekende nuwe verhouding tussen God, mens en wêreld aangespeel.

Die omvattendheid van die rŪah se werksaamheid ten opsigte van die *ganse volk* kan as *herskeppende handeling* omskryf word.¹⁷⁰⁾ Die herskeppende werksaamheid funksioneer by Esegïel binne die raamwerk van Israel as God se ontroue bondgenoot.¹⁷¹⁾ Esegïel vertolk die heilsgeskiedenis as Jhwh se reeks onsuksesvolle handeling met sy volk en Israel se konstante mislukking om die Goddelike wil na te kom.¹⁷²⁾ Die ekskursie wat Esegïel van die geskiedenis

onderneem, beoog nie om Israel se afsonderlike oortredinge aan die man te bring of om die mislukking voor een geslag se deur te lê nie, maar om die diep gewortelde onwilligheid om God heelhartig te gehoorsaam, aan die kaak te stel.¹⁷³⁾ Die groot raaisel is dat Israel nie in staat is om God te gehoorsaam (ken) nie. En dit ondanks God se trou. Dié onverklaarbare verhardheid kan slegs aan Israel se "kliphart" (Eseg. 36:26) toegeskryf word.¹⁷⁴⁾ Dit gaan nie slegs om "de hardnekkige, weerspannige *gezindheid*"¹⁷⁵⁾ nie, maar om 'n totale verdorwenheid wat op sondige gesindhede én dade uitloop.¹⁷⁶⁾ Die ongehoorsaamheid aan God konkretiseer in die ontheiliging van sy Naam onder die nasies (Eseg. 36:22-23)¹⁷⁷⁾ en die aanhang van die gode van die nasies (Eseg. 36:25).¹⁷⁸⁾

Die eer van Jhwh is op die spel, daarom handel Hy.¹⁷⁹⁾ Sy handeling het die heiliging van sy Naam voor die nasies ten doel (Eseg. 36:23). Hy wil sy heiligheid - sy mag - voor die oë van die nasies deur sy heilsdade vestig.¹⁸⁰⁾ God se herskeppende handeling begin met *reiniging* (Eseg. 36:25). Op die reiniging van sonde (Eseg. 36:16-38),¹⁸¹⁾ volg die herstel van God se volk. Die reiniging word verbeeld in 'n waterbesprinkeling wat 'n kultiese reinheid voorstel.¹⁸²⁾

Aangesien Esegïël Israel se bestaan voor God met 'n priesterlike bewoëndheid beskryf,¹⁸³⁾ is dit ook nie vreemd dat hy die heil in kultiese terme doop nie.

Die rituele reiniging van die liggaam is egter net maar die begin. Op dié reiniging volg die vernuwing van die innerlike (vgl. Eseg. 11:19).¹⁸⁴⁾ Daar moet 'n radikale hartsverandering plaasvind. Die term leb is 'n omvattende begrip. Dit is nie slegs die setel van die ganse ervaringslewe nie, maar ook van die verstand en wil.¹⁸⁵⁾ Die hart kan in een woord beskou word as 'n aanduiding van die wils- en aksiesentrum van die mens.¹⁸⁶⁾ Ten einde die wils- en aksiesentrum van die mens/volk te verander,

is 'n "nuwe hart en 'n nuwe gees" nodig (Eseg. 36:26). Leb en rūah word as parallele begrippe gebruik om die verandering wat Jhwh van binne uit bewerk, aan te dui.¹⁸⁷⁾ Dit gaan nie net om "een nuwe gezindheid" nie,¹⁸⁸⁾ maar om 'n hart-grondige lewensherskepping. Jhwh bewerk die herskepping deur sy rūah (Eseg. 36:27). Die rūah is 'n manifestasie van Jhwh se herskeppende krag.¹⁸⁹⁾ Jhwh skep deur sy rūah ruimte sodat die volk sy wil kan gehoorsaam (vgl. Eseg. 11:20). Die Godgegewe en gevraagde gehoorsaamheid bring 'n nuwe Gods-diens mee.¹⁹⁰⁾

Die herskeppende handeling van Jhwh deur sy rūah is nie "a pie in the sky when you die" nie. Jhwh se herskeppende handeling gryp in die eksistensie van sy volk in. Daarom word daar in Eseg. 37 (ná Eseg. 36) na die implikasies van die herskepping vir die volk se (aardse) bestaan gekyk. Israel vergaan van wanhoop in die ballingskapsnoute. Hulle rouklag lui soos 'n doodsklok. "Ons bene is uitgedroog, ons het geen hoop meer nie, dit is klaar met ons" (Eseg. 37:11b).¹⁹¹⁾ In hierdie wanhoopsklag lê die verlies van alle vitale lewenskrag ingeklem.¹⁹²⁾

Dit is in hierdie nulpuntsituasie dat Esegieël 'n visioen sien: 'n gesig van wat Jhwh, die Herskepper gaan (kan) doen. Hy gaan naamlik nuut begin met 'n volk wat skynbaar (werklik!) aan sy einde gekom het.¹⁹³⁾ In die profetiese visioen staan die menslike onmag teenoor die Goddelike volmag (Eseg. 37:3).¹⁹⁴⁾ God gaan die verdorde bene (mense) laat herleef. Esegieël maak van die term rūah gebruik om die radikale herlewing te beskryf. Jhwh gaan *lewe* in die dooie bene blaas (Eseg. 37:5, 6, 9, 10, 14).¹⁹⁵⁾ In die lig daarvan dat Esegieël met skeppingsterminologieë werk om die herskeppingsgebeure te verduidelik, is dit nie vreemd dat die skepping van die mens in Gen. 2:7 'n analoë gebeure is nie.¹⁹⁶⁾ Die wonder van Jhwh se herskeppende daad blyk daaruit dat Hy die bleek bene uit die grafte haal (Eseg. 37:12). Die graf is immers die plek waar die dooie buite bereik van die

lewende is.¹⁹⁷⁾ Esegieël maak van eksodusterminologie gebruik om Jhwh se herskeppingsdaad aan te dui: die uitkom uit die graf en die terugbring na Israel toe (Eseg. 37:12).¹⁹⁸⁾ Die uittog uit die land van die dood lei na 'n intog in die land van die lewe. Die intog word aan die herskeppende werk van Jhwh se rūah verbind (Eseg. 37:14). Die rūah sal die tot die dood toe vertwyfelde volk weer tot lewe wek.¹⁹⁹⁾ Jhwh se rūah verteenwoordig hier sy herskeppende krag.²⁰⁰⁾ Die wonder van die nuwe lewe vir die volk is die groot Godsbewys teenoor die wêreld - Jhwh skeep die geskiedenis en lly hou woord.²⁰¹⁾

Jesaja 44:1-5 funksioneer ook binne die ballingskapsituasie. In dié gedeelte kom aan die lig dat Jhwh deur sy rūah sy volk met oorfloed seën. Die herskeppende werk van Jhwh se rūah word vergelyk met die uitgiet van water op droë grond (Jes. 44:3). Soos water in die woestyn skielik 'n wonderbare lewe wek (Jes. 41:19), sō sal die rūah van Jhwh die skynbaar gestorwe volk tot nuwe lewe en groei opwek.²⁰²⁾ Dit is opmerklik dat die rūah en b^erākā in Jes. 44:3 as parallelle begrippe gebruik word.²⁰³⁾ Hiermee word die oorfloed van die Goddelike seënwerking aangedui.²⁰⁴⁾ Dit is die Goddelike seënwerking van die rūah Jhwh wat vir die hede (die volk) 'n toekomst (nakomelinge) skeep.²⁰⁵⁾ 'n Toekomst waarin die nakomelinge soos gras sal uitspruit - lewend en kragtig (Jes. 44:4). 'n Toekomst waarin die volk van God óók deur proseliete verryk sal word.²⁰⁶⁾ En dit alles as gevolg van Jhwh se seënwerking!

Joël 2:28-32 is van groot betekenis om die werking van die rūah Jhwh onder die volk en sy uitwerking op die volk te teken. Op grond van God se heilsdade sal die belydenis ontstaan dat Hy i) in die midde van sy volk is en ii) dat Hy die enigste God is (Joël 2:26-27).²⁰⁷⁾ Dit is dié belydenisformule wat ruimte skeep vir 'n heilstoeseëging in die toekomst. Die toekomst word van hieruit in sy kosmiese wydte met nuwe lewenskrag deur die uitstorting

van Jhwh se rûah gevul. Dit bly egter 'n oop toekoms. Daarom is die volk met gespanne haas en verwagting na die toekoms op pad. Die teksgedeelte is veral ook in Nuwe Testamentiese perspektief van belang. Want dié teksge-
deelte (Joël 2:28-32) word in vervullingskategorieë met betrekking tot die heilsfeit van Pinkster hanteer (Hand. 2:17-21).

Die onmiddellike aanleiding tot Joël se profesie is die sprinkaanplaag en die droogte wat daarmee saamgaan.²⁰⁸⁾ Die sprinkaanplaag word in Joël 2:1-11 op 'n dramatiese hiperboliese wyse beskryf waarin dit duidelik blyk dat dit om méér as net 'n sprinkaanplaag gaan.²⁰⁹⁾ Die sprinkaanplaag is 'n teken van die onheil wat die verskriklike en skrikwekkende dag van die Here sal bring (vgl. Joël 1:15). In die lig van die dreigende gerig roep die profeet die priesters op (Joël 1:13) om die volk in die dag van boetedoening voor te gaan (Joël 1:14). Die dag van onheil het ook 'n kosmiese gerigtheid (Joël 1:17-20). In Joël 2:18-4:17 vind 'n heilswending plaas - die ont-hulling volg dat die donker gerigsdag onheil vir die volkere in die "daï van Josefai" sal inhou, maar heil vir God se volk.²¹⁰⁾

Dit is binne die raam van die heilswending dat daar sprake is van die rûah Jhwh. Die voorspelling van die heilsbe-
lofte bring mee dat Joël 2:28-32 vanweë eskatologiese spanning tril. Want die toekoms sal 'n uitkoms bring op grond van die koms van die rûah Jhwh. Die toekomstige koms van die rûah Jhwh word in 'n kosmiese samehang gerangskik. Die kosmiese herlewing (Joël 2:21-26) is 'n voor-teken van die herskepping wat met die koms van die rûah Jhwh 'n aanvang sal neem.²¹¹⁾ Dit is opvallend dat die kombinasie 2:28b-29 'n afgerondheid of inclusio vertoon deurdat dit sowel ingelei as afgegrens word met "Ek (sal) my Gees laat kom". Hierdie perikoopseksie word dus omraam deur die uitspraak van Jhwh dat Hy sy rûah sal uitstort.²¹²⁾ Hierdeur word Jhwh se handeling sterk

beklemtoon. Die uitstorting van sy rûah sal die gebeure in 2:28b-29 veroorsaak.²¹³⁾ Soos Jhwh deur die "uitgieting" van die reën nuwe lewe aan die kosmos gegee het (vgl. 2:24), so sal Hy vir sy volk *nuwe lewenskrag* deur die uitstorting van sy rûah gee.²¹⁴⁾ Die koms en werking van die rûah Jhwh sal die hele *Israel* aangryp.²¹⁵⁾ Die profeet verduidelik die uitdrukking "al die mense" volledig: Jhwh sal sy rûah aan die ganse volk gee sonder inagneming van leeftyd, geslag en sosiale status.²¹⁶⁾ Almal sal ingewydes van en toegewydes aan Jhwh wees.²¹⁷⁾ Die profeet sluit by die geykte tradisie van die ekstasiese profesie aan wat "profeteer", "drome droom", en "gesigte sien", maar dit verkry 'n heilsverbreding en verdieping.²¹⁸⁾ Die "charismata" is nie toegewys aan 'n uitverkorene soos die profeet of die koning nie, maar die hele volk is gevolmagtigde openbaringsmiddelaars.²¹⁹⁾ Die *versugting* van Num. 11:29 ("Ek sou wou wens dat die hele volk van die Here profete was, en dat Hy sy Gees op almal mag lê") word in die heilsvoorsegging 'n *uitsig*. Die verhouding met God sal deur die herskeppingswerk van die rûah Jhwh nuut wees.²²⁰⁾ Die belydenis dat die Here alleen God is, sal 'n belewenis word.

Daar sal ook kosmiese voor-tekens wees om die koms van die rûah Jhwh aan te wys. Daarom kan daar selfs van 'n kosmiese eskatologie gepraat word. Die tekens (Joël 2:30) word beskryf met geykte terminologie wat gewoonlik met Jhwh se toorn en oordeel verband hou.²²¹⁾ Die tekens het die verskriklike en skrikwekkende gebeure wat met die plaë oor Egipte gekom het, geteken²²²⁾ (Eks. 7:3, Deut. 6:22, Neh. 9:10, 1 Kron. 16:12, Jer. 32:20). Daarom kan die nuwe heilsera as 'n nuwe eksodus verwag word.²²³⁾ Daar sou selfs van die eksodus van die rûah gepraat kon word. Die hiperboliese beskrywing van die voortekens wat die ganse skepping in beroering bring, onderstreep die radikaliteit van die nuwe heilstyd en Jhwh se handeling,²²⁴⁾ maar óók onheil vir die nasies.

Waar die werking van die rûah Jhwh vroeër sporadies tot enkele uitverkore enkelinge soos die rigters, konings, profete, beperk was,²²⁵⁾ kry dit nou onder die hele volk 'n blywende gerigtheid. Dit het reeds in die voorafgaande aan die lig gekom.²²⁶⁾ Die lig van die herskeppende werking van die rûah Jhwh skitter nie slegs op God se volk nie, maar ook op sy skepping.

Die werk van die rûah met betrekking tot die skepping kom nou vanselfsprekend aan die bot.

2.4 DIE RUAH EN DIE HERSKEPPING VAN DIE SKEPPING

In die politieke en godsdienstige krisis wat die ballingskap veroorsaak het, het God se heilswoord tot teen die kosmiese wande geslaan. Marduk is in Babilonië as die skeppergod geroem.²²⁷⁾ Wie is teen hom opgewasse? Israel se Skepper- en Verlossergod! Hý het die heelal gemaak voordat die sonde dit gekraak het. Die profeet (Jes. 40:12-14), die priester (Gen. 1:2) en die digter (Ps. 33:6-7) getuig dat Jhwh deur sy skeppende mag (rûah) alles (goed) gemaak het.²²⁸⁾

Die rûah verteenwoordig Jhwh se leweskeppende krag, maar ook sy herskeppende krag. Dié waarhede word in Jes. 32:15-20 en Jes. 11:6-9 bevestig. Die paragraaf in Jes. 32:15-20 volg op die voorsegging van onheil.²²⁹⁾ Die oordeel sal alles in puin lê "totdat" die rûah kom.²³⁰⁾ Die rûah sal van Bo af uitgestort word (Jes. 32:15). Die plek vanwaar die rûah sal kom, is God se woonplek. Die rûah sal dus van God af kom,²³¹⁾ om kragtig en lewewekend in die skepping te werk.²³²⁾ As Scheepers reken dat die kosmiese veranderinge dien om die nuwe lewe slegs te verbeeld, dan hou hy nie voldoende met die konteks rekening nie.²³³⁾ Die koms van die rûah sal juis werklike skeppingsveranderinge bewerk. Die herskeppende werk van die rûah kan nie net in die menslike bestaan geprivatiseer word nie, maar die skepping sal óók tot by die eindes van

die aarde grondig herskep word. Die mens het die ganse skepping immers in sy sondeval meegesleep (Gen. 3:17-19)

Die herskepping van die mens in die heilstyd, sal ook 'n volledige kosmiese herskepping meebring. Die natuur sal deur die rûah *herskep* word.²³⁴⁾ Die woestyn as onbewoonbare plek vol bedreiging en doodsgeware (Jer. 2:6),²³⁵⁾ sal 'n vrugteboord word en die vrugteboord sal in 'n welige bos omskep word (Jes. 32:15). Sô ryklik en vrugbaar sal die natuur herskep word. Die skepping sal 'n ruimte word waar die geregtigheid as etiese dimensie²³⁶⁾ onder mense sal woon (Jes. 32:16). Die woestyn sal nie meer 'n plek wees waar mense oor weiplek en bronne stryd voer nie, en die kultuurland sal nie meer 'n plek wees waar mededinging en die verdediging van huis en haard tot 'n regstryd sal lei nie.²³⁷⁾ Aangesien daar reg geleef sal word, sal daar vrede wees (Jes. 32:17). Die wêreld sal vol vrede wees! Die verband tussen geregtigheid en vrede is geëk.²³⁸⁾ In die Ou Testament kom die verbinding veral in die eskatologies-gerigte profesieë voor (vgl. Jes. 54:13-14, 60:17).²³⁹⁾ Die nuwe waarby alles ingevoeg is (vrêde!), bring mee dat daar geen bedreiging vir die skepsel én die skepping sal wees nie. Gelukkig is die boer wat in 'n paradys leef! Sonder die oog op die wolke kan hy lustig saai en die kudde kan sonder vrees vir roofdiere aanteel (Jes. 32:20).²⁴⁰⁾ As die sterre liggies reën, kan alles op die akker en die weiland gedy - danksy die herskeppende werk van Jhwh se rûah!

In Jes. 11:6-9 word dieselfde tema as in Jes. 32:15-20 aangesny. Daar kom egter ander perspektiewe by. In die heilstyd sal die spruit van Dawid met die rûah toegerus wees vir sy heilsregering (Jes. 11:1-2).²⁴¹⁾ Volgens Fohrer beteken die messiaanse tyd die terugkeer van die paradystyd²⁴²⁾ en sien hy die tema van dié gedeelte as: die eindtyd bring die terugkeer van die oertyd mee.²⁴³⁾ Daar kan eerder van *skeppingstyd* in plaas van oertyd

gepraat word. Die messiaanse tyd is óók méér as slegs 'n terugkeer na die skeppingstyd. Die messiaanse tyd is nie net 'n natros (of natroos!) nie, maar *herskepping*. Daarom moet die kontinuïteit sowel as die diskontinuïteit van die messiaanse tyd ten opsigte van die skeppingstyd onverkort gehandhaaf word. Teen dié agtergrond is dit ook nie vreemd dat Jes. 11:6-9 by die paradysituasie aansluit om die messiaanse tydvak in kosmiese beelde te teken nie.²⁴⁴) Daar sal vrede onder die diere heers - in so 'n mate dat roofdiere weidiere sal word (Jes. 11:6). Die wolf en die skaap, die luiperd en die bokkie, die kalwers, leeus en voerbeeste sal een vredesgemeenskap onder die vredeshand van klein seuntjies wees (Jes. 11:6). Daar sal ook vrede tussen mens en dier heers. Die vyandskap tussen mens en slang sal opgehef wees (Jes. 11:8, vgl. Gen. 3:15).²⁴⁵) Die vrede wat alle verstand te bowe gaan, sal tussen God en mens heers (Jes. 11:9). Die aarde sal vol wees van die Godsgemeenskap soos die water die seabodem bedek. Die heil sal die hele wêreld oorspoel. Vrede sal kosmies rimpel. Dit sal alles plaasvind onder die heerskappy van die messias onder aandrang van die herskeppende werk van die rûah van Jhwh.

'n Slotwoord. Enkele gekonsentreerde perspektiewe kan ten opsigte van die voorafgaande twee paragrawe (3.2 en 3.3) aangetoon word:

1. Die twee paragrawe oor die rûah en die volk én die rûah en die skepping word as 'n eenheid behandel aangesien die kosmos sowel die skepsel as die skepping omvat.
2. Die rûah se handelingte ten opsigte van die volk is herskeppende handelingte. Die herskeppende handelingte staan binne die kader van die volk se raaiselagtige ontou aan Jhwh. Dit bring mee dat die rûah 'n hart-grondige lewensherskepping vir die volk bewerk.

3. Die herskeppende werk van die rûah is egter ook aards gerig. Dit is eksistensieel van aard. Die leweskeppende krag van die rûah gee hoop aan 'n hooplose volk in die nulpuntsituasie van die ballingskap. Dit is daarom die herskeppende krag van Jhwh se rûah wat die intog in die beloofde land sal realiseer.
4. Die heilstoekoms waarin die rûah van Jhwh uitgestort sal word, word as 'n oop toekomst voorsien. Die toekomst het 'n kosmiese wydte. Daarom is die herlewing van die skepping 'n voor-teken van die herskeppingsgebeure waardeur die rûah nuwe lewenskrag aan die volk sal gee. Die herskeppingsdaad waarop die geloofsoog gevestig is, het die hele Israel in die oog. Alle onderskeid verval. Almal sal in die heilstoekoms ingewydes van en toegewydes aan Jhwh wees. Dié Gods-diens sal gemanifesteer word deurdat almal sonder aansiens van persoon, charismata sal beoefen. Die kosmiese voor-tekens wat die heilsdag voorafteken, be-teken die nuwe heilsera as Jhwh se genadige handeling.
5. Waar die werking van die rûah in die ou tradisies rondom die ampte (rigters, sommige profete, konings, enkele enkelinge) insidenteel was, sal dit in die heilstoekoms blywend wees. Die rûah sal dan Jhwh se blywende inwoning bevestig.
6. Die herskeppende werk van die rûah Jhwh het veral ook 'n kosmiese reikwydte. Dit kan ook nie anders nie. Die rûah as Jhwh se skeppende mag het die kosmos geskep en sal daarom ook leweskeppend werk. Die skepping sal God se heil vier. Daarom sal die woestyn 'n ruimte word waar mense in reg en vrede sal leef. Deur die herskeppende krag van die rûah sal die heil van God die skepsel en die skepping omvat. Die paradys sal uiteindelik 'n nuwe hemel en 'n nuwe aarde word (vgl. Jes. 66:22).

2.5 'n UITSIG OP DIE PNEUMATOLOGIE VANUIT DIE OU TESTAMENT?

Dit is prinsipieel nodig om rekenskap te gee van die tema wat die hoofstuk dek, naamlik die *rûah* van God as Gawe met die oog op die herskeppingsgebeure. Die resultaat van die studie is dat die term *rûah* binne sy konteks gesien, vertaal moet word. Dit is met ander woorde eksegeties onverantwoord om die term *rûah* net met "Gees" te vertaal.

Daar het 'n veelkleurige aantal betekenisfasette aan die lig gekom.

Die eerste konklusie wat gemaak kan word, is dat die *rûah* nie *naas* of *sonder* Jhwh ^{‚Ae}lohîm optree nie. Hierdie conclusio word bevestig deur die onpersoonlike werkwoorde waarmee die koms en werking van die *rûah* beskryf word.²⁴⁶⁾ Die vraag is egter of die gebruik van onpersoonlike werkwoorde om die koms en werk van die *rûah* aan te dui, voldoende steun bied om die afleiding te maak dat die *rûah* nie 'n persoon naas of sonder Jhwh is nie. Want daar is in die Ou Testament ander gedeeltes wat sterk persoonlike eienskappe van die *rûah* voorstaan.²⁴⁷⁾ Daar word gesê dat die *rûah* praat (2 Sam. 23:2), onderrig (Neh. 9:20), lei (Ps. 143:10) en bedroef kan word (Jes. 63:10).²⁴⁸⁾ En tog kan daar nie op grond van die persoonlike handeling van die *rûah* tot die gevolgtrekking geraak word dat dit om 'n persoon naas of sonder Jhwh gaan nie. In die hele Ou Testament geld die één belydenis: Jhwh alleen is God (Deut. 6:4, Jes. 43:10-12, 44:6).²⁴⁹⁾ 'n Volgende saak wat gewig dra is dat die *rûah* in die verbinding *rûah* Jhwh, *rûah* ^{‚Adōnā}Jhwh en *rûah* ^{‚Aē}lohîm voorkom. *Rûah* word ook met die eerste, tweede en derde persoon suffiks wat op Jhwh betrekking het, aangetref.²⁵⁰⁾ Die *rûah* handel dus nie los van of sonder Jhwh nie. Hieruit kan daar afgelei word dat die *rûah* *Jhwh-in-aksie* is. Daar kan daarom met reg van die *rûah* as die *manifestasie* van Jhwh se

teenwoordigheid gepraat word.²⁵¹⁾ Wanneer die *rûah* soms in die Ou Testament as 'n persoon voorgestel word, dan kan daar aan die stylfiguur van *personifikasie* gedink word.²⁵²⁾ Die bewering word bevestig deurdat die *rûah* in die latere tyd 'n algemene term geword het.²⁵³⁾ Die *rûah* beskryf nou nie meer 'n besondere *daad* van God nie, maar *God* as sodanig. Die "Gees van God" word nou byna gelykbetekenend met "God" sodat dit in talle tekste nie meer saak maak of die "Gees van God" of "God" die Subjek is nie.²⁵⁴⁾ Sô sou "sy Gees" in Jes. 34:16 en "die Gees van die Here" in Jes. 63:14 net sowel met "die Here" vervang kon word. In Ps. 139:7 word "u Gees" en "u teenwoordigheid" parallel gebruik. Dit wys daarop dat die Here Self bedoel word.²⁵⁵⁾ In Jes. 63:10, 11, 14, is die Gees 'n sinoniem vir die "Ek" van God.²⁵⁶⁾ In Jes. 30:1 dui die *rûah* van die Here op sy *innerlike* (vgl. Jes. 40:13 en 63:10).²⁵⁷⁾ Dit is opmerklik dat die uitdrukking "*rûah* qodsçh^o" slegs in Jes. 63:10 en 11 voorkom, terwyl "*rûah* qodsçh^ek^a" net in Ps.51:13 gebruik word. Westermann wys daarop dat die woord *rûah* in dié verband 'n algemene Goddelike predikaat geword het wat die wese van God omskryf.²⁵⁸⁾

Die voorafgaande getuienis bevestig die bewering dat die *rûah* *God-in-aksie* of *God Self* aandui. Scheepers,²⁵⁹⁾ Jonker²⁶⁰⁾ en Vosloo²⁶¹⁾ kan daarom nie nagevolg word as hulle die *rûah* as 'n hipostase van God beskou nie. Die vraag is natuurlik wat onder hipostase verstaan word.²⁶²⁾ Scheepers beskryf hipostase aan die hand van die beroemd-geworde definisie van H. Ringgren. "Es bezeichnet eine oft nur halb selbständige göttliche Wesenheit, die eine mehr oder weniger durchgeführte Personifizierung einer Eigenschaft, einer Wirksamkeit oder irgendeines Attributes einer höheren Gottheit darstellt".²⁶³⁾ Vosloo omskryf hipostase as "die verpersoonliking van God se werksaamhede en attribute op so 'n wyse dat dit die voorkoms van 'n half-persoonlike goddelike Wese kry."²⁶⁴⁾ Vir dié definisie beroep Vosloo hom op Scheepers en Eichrodt.²⁶⁵⁾

Eichrodt maak op sy beurt weer van Ringgren se omskrywing gebruik.²⁶⁶⁾ Dit blyk dus kristalhelder dat Ringgren se definisie die oorspronklike omskrywing is waarop die woord hipostase gebou is. Dié term kan egter om teologiese redes nie op die *rûah*-begrip toegepas word nie. Want die *rûah* van God is ten enemale nie 'n half-selfstandige Goddelike wese nie. Daar is nie in die Ou Testament plek vir halwe gode nie. Dáár is net één God!

Die vraag is egter of Jonker nie tog reg het as hy beweer dat dit verkeerd is "om in die Pneumatologie van die Ou Testament uit te gaan of om die Ou-Testamentiese uitsprake oor die Gees deurslaggêwend te maak vir die leer aangaande die Gees ..." nie.²⁶⁷⁾ As daar nie van die *Gees as Persoon* in die Ou Testament sprake is nie, is dit dan nie 'n teenspraak om in die Pneumatologie van die Ou Testament uit te gaan nie? Tog kan die standpunt gehandhaaf bly dat daar wel vanuit die Ou Testament oor die Pneumatologie gedink moet word. Die Ou-Testamentiese spreke oor die *rûah* bied 'n uitsig op die Nuwe Testament omdat die Nuwe Testamentiese insig die *rûah*-uitsprake binne vervullings- (vgl. Joël 2:28-32 en Hand. 2:17-21) en verwysingskategorieë hanteer (vgl. Hand. 2 en Joh. 3). In die Nuwe Testament word onthul dat die Persoon en die werk van die Heilige Gees nie sonder die agtergrond van die Ou Testament verstaan kan word nie. In die Ou Testament word aan die belydenis van die eenheid van God vasgeklem. Dié belydenis word nie in die Nuwe Testament geloën nie, maar daar kom 'n spreiding in die openbaring oor God. In die Nuwe Testament vind die openbaring van die Meervoud en die meervoud van die openbaring plaas. God word in die Nuwe Testament bely as Vader en Seun en Heilige Gees.

Jonker se ander beswaar teen die denke vanuit die Ou Testament oor die Pneumatologie dra nie veel gewig nie. Hy sê: "Word hoofsaaklik vanuit die Ou Testament oor die Gees gedink, dan kan maklik bly steek word in die gedagte

dat die Gees skenker is van die lewe van alle dinge (Pannenberg) of dat die Gees die Gees van politieke bevryding is (politieke teologie) of dat die Gees net 'n ander benaming is vir God in sy handelende teenwoordigheid (Berkhof)".²⁶⁸) Die verkeerde gebruik hef tog nie die regte gebruik op nie!

Wat die rûah be-teken moet immers aan die hand van die Ou Testament beoordeel word. Daarom was dit sô sin-vol om uit die stroom van die Ou Testament te kon drink.

Ons staan nou op die drumpel van die beloofde land waar die laaste dae met die koms van Jesus Christus en die Heilige Gees glansend gaan deurbreek!

VOETNOTE - HOOFSTUK 2

1. W.D. Jonker, *Die Gees van Christus*, p. 51. "In die Ou Testament word aan die Gees van God op talle plekke skeppende krag toegeskryf, sowel as die verlening van allerlei buitengewone gawes en kragte aan mense, die inspirasie van die profete en die geestelike vernuwning van die volk". *Ibid.*, p. 121. My kursivering. Dié opmerking van Jonker ten opsigte van die skeppende werk van die Gees van God in die Ou Testament moet eers getoets word aan die vraag of רִּיחַ inderdaad "Gees" in (al) die skeppingskontekste beteken. Dit is die verdere onderneming van die studie. Daar kan ook nie maar net in die algemeen oor "die inspirasie van die profete" gepraat word, soos Jonker doen nie. Westermann wys op die merkwaardige verskynsel dat die רִּיחַ-begrip in die Skrifprofesie ontbreek. C. Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 226. Vgl. ook W. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 86. Vriezen wys op "een grote aarzeling teenover de ruach" in die tyd van die klassieke profete voor die ballingskap. Th. C. Vriezen, *Hoofdpijnen der Theologie van het Oude Testament*, p. 235. Daar is ook geen oorspronklike samehang tussen die רִּיחַ Jhwh en die bemiddeling van die Goddelike Woord nie. R. Albertz en C. Westermann "רִּיחַ Geist" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band II*, p. 746. Dié samehang kom slegs "vereinzelt, aber ganz uneinheitlich" by die voor-klassieke profesie voor, maar ontbreek volledig by die Skrifprofete in Amos tot Jeremia. *Idem.* Vir die redes van die opvallende swye vgl. Vriezen, *a.w.*, p. 232; W. Eichrodt, *Theology of the Old Testament Volume II*, p. 57 e.v.; G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band II*, p. 69; Zimmerli, *a.w.*, p. 87; Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 226.

2. W. Dantine, "Die ethische Dimension des pneuma hagian" in O. A. Dilschneider, *Theologie des Geistes*, p. 49.
3. Die skepsel sowel as die skepping se toekoms word Pneumaties in herskeppingskategorieë geteken. Vgl. hoofstuk 4, 4.3 en 4.4. Vgl. ook H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek* 4, p. 702; K. Schilder, *Wat is de hemel?*, p. 58; H. Berkhof, "Schepping en voleinding" in H. Berkhof, *Bruggen en bruggehoofden*, p. 42.
4. Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 223.
5. K. Blaser, *Vorstoss zur Pneumatologie*, pp. 9-10. Vgl. Berkhof, *De Leer van de Heilige Geest*, p. 13.
6. Vir 'n voortreflike oorsig oor die gebruik van rûah in die Ou Testament vgl. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 726 e.v.; Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 223 e.v.; R.G. Bratcher, "Biblical words describing man: breath, life, spirit. *The Bible Translator*, vol. 34 (2, 1983) 201-205. Vgl. ook W. Vosloo, "Rûah/gees in die Ou Testament", *Skrif en Kerk*, 4 (2, 1983) 40-63.
7. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 730. Vgl. Berkhof, *De Leer van de Heilige Geest*, p. 13.
8. J.A. Heyns, *Dogmatiek*, p. 116. My kursivering. Calvyn oordeel dat die rûah 'Ae¹lohîm in Gen. 1 :2 die Gees van God is. *Inst. I*, XIII, 14. Sô ook O. Noordmans, *Verzamelde Werken* 8, p. 361. Rûah kan nie in die lig van Pneuma verstaan word nie, omdat die begrip op *Ou-Testamentiese* bodem wortel skiet en vrug dra. W.H. Gispén, *Schepping en paradijs*, p. 32,

dink ook in die lig van die Nuwe Testament aan die "gees van God" as die Heilige Gees. Gispén praat van "de *Geest van God*" wat sorgsaam oor die water sweef. Hy maak egter ook melding van "de *geest*, de kracht van God" wat bo die water sweef. *Idem*. Dit lyk asof hy in dieselfde asem aan 'n Persoon (die Gees) én 'n krag (gees) dink. Dit is tog ondenkbaar! Vgl. ook J. Moltmann, *Trinität und Reich Gottes*, p. 128. H.J.B. Combrink stel rûah op drie plekke gelyk wat betekenislading betref, t.w. Gen. 1:2, Job 34:14 en Ps. 51:12. "Die verhouding Pneuma-Dunamis" in Die Pneuma by Paulus. *Neotestamentica*, 3 (1969) 46. Dit is darem 'n té simplistiese benadering ten opsigte van die woordveld van rûah. Die vraag is immers wat die outeur van Gen. 1 met die gebruik van rûah bedoel het.

9. A.H. van Zyl verklaar: "as ek in die Ou Testament lees van die Ruag Jahwe, lees ek van Hom wat Een is van die Drieëenheid, van Hom vir wie ons in die Nuwe Testament beter leer ken het as die Heilige Gees". Die Gees van die Here in die lewe van die enkeling volgens die prediking van die Ou Testament, Universiteit van Pretoria, pp. 2-3.
10. A. van Selms, *Genesis deel I*, p. 24.
11. J.H. Scheepers, *Die gees van God en die gees van die mens in die Ou Testament*, p. 255. J. de Fraine, *Genesis*, p. 35. Westermann wys ook op die Ugarietiese stam van die werkwoord wat beweging aandui. Hy wys ten opsigte van die Ou-Testamentiese gebruik van die werkwoord op Jer. 23:9 en Deut. 32:11. Westermann kom dan tot die gevolgtrekking dat die Hebreeuse werkwoord beweging aandui. *Genesis 1-11*, p. 148. Vgl. ook Gispén, a.w., p. 30.

12. Scheepers, *a.w.*, pp. 246-263.
13. Karl Barth verklaar met nadruk dat die "duisternis" van Gen. 1:2 "auf keinen Fall als auch nur potentiell positive Grösse" verstaan mag word nie. "Wie aus der *tehom*, so kann auch aus der Finsternis nichts Gutes werden". *Kirchliche Dogmatik III/1*, p. 117. Barth lewer die volgende kommentaar met betrekking tot Gen. 1:2: "Denn von einem Ur- und Rohzustand der Welt ist hier überhaupt nicht die Rede - *nur der Ur- und Rohzustand des Bösen, der Sünde, des Abfalls und aller seiner Folgen könnte hier in Betracht kommen* - sondern von der Möglichkeit, die Gott, indem er zur Schöpfung schritt, *übergangen*, an der er verachtend *vorübergegangen* ist ..." *Ibid.*, p. 119. My kursivering. Barth is van oordeel dat die misbruik van die vryheid die mens na die "Schatten von Gen. 1, 2" kan laat terugkeer; dat dié verlede sy hede en toekoms kan word. *Ibid.*, p. 120. Die chaos bly egter die deur God "verneinte und verworfene Möglichkeit". *Idem.* God is die soewereine Here van die hele (!) kosmos. Daarom kan Barth beweer: "Gott wird eine endgültige Verzauberung und Dämonisierung des Kosmos, ein totales Zerschneiden dieser seiner Schöpfung und also eine eigentliche Realisierung der finsternen Möglichkeit von Gen. 1, 2 faktisch nicht zulassen". *Ibid.*, p. 121. In die duisternis van Gen. 1:2 skemer die moontlikheid van God se gerig oor die Woordvervreemde wêreld reeds deur. Dié gerig is in die Persoon van Jesus Christus vervul. Die oue waarvan Gen. 1:2 praat, het in die dood en opstanding van Jesus Christus vergaan (2 Kor. 5:17). Die chaos is daarom vanuit die eerste skepping gesien, "das Alte, das vergangene, das übergangene Wesen dieser Welt". *Idem.* Vgl. ook *Kirchliche Dogmatik III/3*, p. 403 e.v. Die groot fout van Barth se redenasie

is dat hy vanuit die gebroke wêreld oor God se heel wêreld dink. Daarom kan die (sonde-) duisternis reeds in Gen. 1 sluimer. Op dié patroon is die afleiding onontwykbaar dat die sonde 'n substansie van die goeie skepping is. Dit is dan 'n deel van die oorspronklike skepping. En dit is Gods-onmoontlik! Barth onderskei ook nie voldoende tussen die geskape toestand (Gen. 1:2) en die orde-ning van dié toestand nie. Die skepping (Gen. 1:2) was nog onbewoonbaar voordat God elke ding op sy plek gesit en nuwe dinge (en mense!) skeppend bygevoeg het. Vgl. J. Scharbert, *Genesis 1-11*, pp. 39-40; Von Rad, *Das erste Buch Mose*, p. 37; Gispén, *a.w.*, pp. 27, 31. Barth maak verder nie genoeg erns met die treffende refrein: "En God het gesien dit is goed" nie (Gen. 1:10, 12, 18, 21, 25). Die klimaks van die Goddelike oordeel staan in Gen. 1:31: "Toe het God gekyk na alles wat Hy gemaak het, en dit was baie goed". Dit is 'n uitspraak oor die hele (heel!) skepping. "Met de mens erbij is de schepping zeer geslaagd in Gods ogen". Van Selms, *a.w.*, p. 40. Vgl. ook Scharbert, *a.w.*, p. 46; Gispén, *a.w.*, pp. 68-9, 87-8; Von Rad, *Das erste Buch Mose*, p. 48; Berkhof, *Christeljk Geloof*, p. 169; E. Zenger, *Gottes Bogen in den Wolken*, pp. 59-60. Die hele skepping was 'n simfonie en harmonie.

14. Barth het ook hierop gesinspeel. *Kirchliche Dogmatik III/1*, p. 119. Vgl. veral Westermann, *Genesis 1-11*, p. 147; De Fraine, *a.w.*, p. 34.
15. A. König, *Hy kan weer en meer*, p. 124.
16. "... een ongewoon hevige wind joeg de wateren op". *A.w.*, p. 31 "De 'wind' is vaak het beeld van het 'niets'" (Jes. 49:21, Job 7:7, Sir. 34:2). *Ibid.*, p. 34.

17. Westermann, *Genesis 1-11*, pp. 148-149.
18. *Ibid.*, p. 149. Vgl. Von Rad, *Das erste Buch Mose*, p. 37; Zimmerli, *Die Weltlichkeit des Alten Testaments*, p. 23. Saaklik is "Gottessturm" in betekenis gelyk aan "furchtbarer Sturm". Von Rad, *Das erste Buch Mose*, p. 37. Vgl. Westermann, *Genesis 1-11*, p.107 se vertaling "Gottessturm" en sy uitleg van rûah 'Ae lohîm m^erahaephaet as "furchtbarer Wind". *Ibid.*, pp. 148-149.
19. G.J. Hoenderdaal, *Geloven in de Heilige Geest*, p. 136.
20. Vgl. noot 13.
21. Hoenderdaal, *a.w.*, p. 136.
22. *Idem.* E. Schweizer klem ook aan die tweërlei betekenis as hy sê: "Es ist der *Gotteswind* oder der *Gottesgeist*, der hinter dem Werden der Schöpfung steht". *Heiliger Geist*, p. 27. My kursivering.
23. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 730.
24. Vgl. Scharbert, *a.w.*, p. 40; Gispén, *a.w.*, p. 32.
25. Scharbert, *a.w.*, p. 40. Wanneer daar in Job 33:4 'n verband tussen die rûah en die skepping van die mens gelê word, wys rûah in dié konteks op God se skeppermag. Die vers kan daarom soos volg vertaal word: "Die skeppermagtige God het my gemaak". Die Jobwoord is 'n terugkaatsing op die Genesis-woord wat die skepping van die mens verhaal (Gen. 2:7). G.T. Montague, *The Holy Spirit: growth of a Biblical Tradition*, p. 95.

26. P.F. Theron, *Die ekklesia as kosmies-eskatologiese teken*, p. 13. Vgl. Berkhof, *De leer van de Heilige Geest*, pp. 105-106: "Woord en Geest beschrijven beide God-die-handelt".
27. H.-J. Kraus, *Psalmen 1-63*, p. 262.
28. *Idem.*; N.A. van Uchelen, *Psalmen deel I*, p. 219.
29. Vgl. noot 6.
30. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 734.
31. *Ibid.*, p. 736.
32. *Idem.*
33. *Ibid.*, pp. 736-737.
34. Van Selms, *a.w.*, p. 102.
35. Westermann, *Genesis 1-11*, p. 282; Vgl. Gispén, *a.w.*, p. 122; Montague, *a.w.*, pp. 5-6; Von Rad, *Das erste Buch Mose*, p. 110; De Fraine, *a.w.*, p. 78.
36. Die uitdrukking nīsmat rūāh ḥajjīm kan die beste verklaar word as 'n redaksionele vermenging van nīsmat ḥajjīm (Gen. 2:7) en rūāh ḥajjīm (Gen. 6:17, 7:15). Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 737; De Fraine, *a.w.*, p. 115; Westermann, *Gen. 1-11*, p. 590. Lewensasem dui op die lewe as sodanig. Bratcher, *a.w.*, 202.
37. Bratcher, *a.w.*, 203.
38. Theron, *a.w.*, p. 13. My kursivering.
39. W. Pannenberg, "Der Geist des Lebens" in *Glaube und Wirklichkeit*, p. 33.

40. Moltmann, *a.w.*, p. 126. My kursivering. Die mening dat die Gees in die skepping ingegaan het, het 'n panenteïstiese geur.
41. Berkhof, *De leer van de Heilige Geest*, p. 106. By genoemde teoloë wat hulle op Ps. 104:30 beroep om die Gees van God se skeppingsaktiwiteit te staaf, kan nog gevoeg word: Hoenderdaal, *a.w.*, p. 134; Schweizer, *a.w.*, p. 28.
42. Kraus, *Psalmen 64-150*, p. 714.
43. *Idem.*; O.H. Steck, "Der Wein unter den Schöpfungsgaben. Überlegungen zu Psalm 104" in *Wahrnehmungen Gottes im Alten Testament*, pp. 250, 258; König, *a.w.*, p. 155.
44. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 737; Steck, *a.w.*, n. 19, p. 249. König wys op die opvallende ooreenkoms met Gen. 2:7. Hy verwys ook na die verband tussen "Gees en lewe" sonder om dié verband aan te toon. *A.w.*, p. 125. J. Ridderbos kies vir die vertaling "asem", maar voeg ten onregte daaraan toe: "zakelijk is er tussen rûah als adem Gods en rûah als Geest Gods geen verschil". *De Psalmen II*, p. 493.
45. *A.w.*, p. 736.
46. *Idem.*
47. B.J. van der Merwe, *Pentateuchtradisies in die Prediking van Deuterocesaja*, pp. 9-10, werk met dié aanname. "Jes. 42.5, waarvolgens Jahwe asem aan die mensdom gegee het, kan 'n herinnering wees aan Gen. 2:7. Ons moet egter daarop let dat ook hier nie sprake is van 'n letterlike aanhaling nie, hoogstens van 'n vrye weergawe". W. van der Meer, "Schepper

en scephsel in Jes. 42:5" in *De Knecht. Studies rondom Deutero-Jesaja*, p. 123, gee toe dat dié moontlikheid nie uitgesluit kan word nie.

48. Van der Meer, *a.w.*, p. 124.
49. *Ibid.*; p. 123. Vgl. G. Fohrer, *Das Buch Jesaja 3. Band*, p. 51.
50. Kraus, *Psalmen 64-150*, p. 916. 'n Himniese grondmotief heg Ps. 33, Ps. 104 en Ps. 139. Kraus, *a.w. 1-63*, p. 261; Kraus *a.w. 64-150*, pp. 708, 915-917. In Ps. 33:6 dui rûah op Jhwh se skeppende krag; in Ps. 104:30 gee die rûah lewensasem en in Ps. 139:7 verteenwoordig die rûah God se persoonlike teenwoordigheid. Die rûah skep in dié verbande leefruimte vir die mens en óók lofruimte van die mens aan God.
51. *Ibid.*; p. 918. F.M.Th. De liarge Böhl en B. Gemser, *De Psalmen*, p. 205; Schweizer, *a.w.*, p. 37.
52. H. Wildberger, *Jesaja 1-39 1. Teilband*, p. 445.
53. Wildberger, *a.w.*, p. 446.
54. Albertz en Westermann, "rû^ah Geist" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band II*, p. 750.
55. L.A. Snijders, *Jesaja deel I*, p. 145.
56. *Idem.*, Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 750; Scheepers, *a.w.*, p. 166; Wildberger, *a.w.*, p. 439; Ridderbos, *Jesaja. Eerste deel*, p. 98. Volgens Schoors gaan dit om die troonbestyging van 'n historiese koning, bv. Hiskia. A. Schoors, *Jesaja*, p. 92.

57. Scheepers, *a.w.*, p. 166. Die beeld in Jes. 11:1 hang waarskynlik saam met die gedagte van die lewensboom as simbool van die koningskap. Wildberger, *a.w.*, p. 447.
58. Ridderbos, *Jesaja. Eerste deel*, p. 99; Scheepers, *a.w.*, p. 163; Fohrer, *Das Buch Jesaja 1. Band*, p. 167.
59. Vir 'n goeie oorsig: Albertz en Westermann, *a.w.*, pp. 743-752; Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 225-229; Vosloo, *a.w.*, 64-62.
60. Albertz en Westermann, *a.w.*, pp. 743-744; Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 225.
61. Wildberger, *a.w.*, p. 448.
62. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 173.
63. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 750.
64. Wildberger, *a.w.*, p. 449; Scheepers, *a.w.*, p. 164.
65. Wildberger, *a.w.*, p. 449; Scheepers, *a.w.*, p. 164.
66. Fohrer, *Das Buch Jesaja 1. Band*, p. 167; Scheepers, *a.w.*, p. 164.
67. Scheepers, *a.w.*, p. 164; Fohrer, *Das Buch Jesaja 1. Band*, p. 167. Ridderbos, *Jesaja. Eerste deel*, pp. 99-100.
68. Fohrer, *Das Buch Jesaja 1. Band*, p. 167; Wildberger, *a.w.*, p. 450.

69. Scheepers, a.w., p. 165; Fohrer, *Das Buch Jesaja 1. Band*, p. 167; Snijders, a.w., p. 145; Ridderbos, *Jesaja. Eerste deel*, p. 100.
70. Schoors, a.w., pp. 93-94; Wildberger, a.w., pp. 450-455.
71. Montague, a.w., p. 41.
72. Scheepers, a.w., p. 166; Fohrer, *Das Buch Jesaja 1. Band*, p. 168.
73. Scheepers, a.w., p. 166.
74. Westermann, "Geist im Alten Testament," *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 228.
75. Montague, a.w., p. 41.
76. W.A.M. Beuken, *Jesaja deel IIA*, p. 106; Beuken, "De vergeefse moeite van de knecht. Gedachten over de plaats van Jesaja 49:1-6 in de context" in *De Knecht. Studies rondom Deuter-Jesaja*, p. 33; R. F. Melugin, *The formation of Isaiah 40-55*, veral p. 82 e.v.; Westermann, *Das Buch Jesaja Kapitel 40-66*; pp. 11-28; A. Richter, "Hauptlinien der Deuterjesaja - Forschung von 1964--1979 in C. Westermann, *Sprache und Struktur der Prophetie Deuterjesajas*, pp. 116-122; H.D. Preuss, *Deuterjesaja. Eine Einführung in seine Botschaft*, pp. 13-25; Steck, a.w., p. 204 e.v.; R. Rendtorff, *Das Alte Testament. Eine Einführung*, pp. 205-206.
77. Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, p. 70; Beuken, "De vergeefse moeite van de knecht. Gedachten over de plaats van Jes. 49:1-6 in de context" in *De Knecht. Studies rondom Deuter-Jesaja*, p. 33; O. Kaiser, *Der Königliche Knecht*.

Eine Traditionsgeschichtlich-exegetische Studie über die Ebed-Jahwe-Lieder bei Deuterojesaja, p. 10; M. Dijkstra, "De Koninklijke Knecht, Voorstelling en investituur van de Knecht des Heren in Jesaja 42" in *De Knecht. Studies rondom Deutero-Jesaja*, p. 41; J.L. Koole, *Jesaja 53*, p. 13.

78. B. Duhm, *Das Buch Jesaja*, p. 311; G. Gerleman, *Studien zur alttestamentlichen Theologie*, p. 38 e.v.; Melugin, a.w., pp. 64-74; J. Begrich, *Studien zu Deuterojesaja*, pp. 133-152; Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, p. 70; Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, pp. 196-197; V. de Leeuw, *De Ebed Jahweh-profetieen*, p. 135 e.v., p. 183 e.v., p. 205 e.v., p. 215 e.v.; Rendtorff, a.w., pp. 206-207; Koole, a.w., pp. 11-13; J. Lindblom, *The Servant Songs in Deutero-Isaiah*, pp. 14-51.
79. K. Elliger, *Deuterojesaja 1. Teilband, Jesaja 40, 1-45, 7*, p. 201.
80. J. Renkema, "De verkondiging van het eerste lied van de knecht (Jes. 42:1-4)" in *De Knecht. Studies rondom Deutero-Jesaja*, p. 178; B.J. Oosterhoff, "Tot een licht der volken" in *De Knecht. Studies rondom Deutero-Jesaja*, p. 159.
81. Lindblom, a.w., p. 18, oordeel dat daar geen verband bestaan nie.
82. A. Schoors, *I am God Your Saviour. A Form-critical Study of the Main Genres in Is. XL-LV*, p. 214, verklaar: "Not only can we easily recognize the internal continuity between the two sections, but their literary unity is clearly marked by a striking word parallelism". Vgl. ook H.C. Spykerboer, *The Structure and composition of Deutero-Isaiah*, p. 73 en Beuken, *Jesaja deel IIA*, pp. 132-133.

83. Dijkstra, *a.w.*, p. 50. Vgl. ook Spykerboer, *a.w.*, p. 92.
84. Melugin, *a.w.*, pp. 9, 93; Preuss, *a.w.*, p. 66, Westermann, *Sprache und Struktur der Prophetie Deuterojesajas*, pp. 55-57.
85. *Idem.*
86. Vgl. Melugin, *a.w.*, p. 25; Preuss, *a.w.*, p. 67.
87. Vgl. Van der Meer, *a.w.*, p. 118 e.v.
88. Dijkstra, *a.w.*, p. 49.
89. Melugin, *a.w.*, p. 100; Dijkstra, *a.w.*, p. 49.
90. Westermann, *Das Buch Jesaja Kapitel 40-66*, pp. 77-84; Begrich, *a.w.*, pp. 13, 61, 137. Sommige oordeel dat die ^Caebaedlied net op Jes. 42:1-4 betrekking het. So Westermann, *Das Buch Jesaja Kapitel 40-66*, p. 77; Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, p. 70; Steck, *a.w.*, n. 12, p. 213; Lindblom, *a.w.*, p. 23; Rendtorff, *a.w.*, p. 206. Ander grens die ^Caebaedlied tot Jes. 42:7 af. Fohrer, *Das Buch Jesaja 3. Band*, pp. 50-51; Montague, *a.w.*, pp. 51-52.
91. De Leeuw, *a.w.*, p. 135 e.v. Kaiser, *a.w.*, p. 10; Beuken, "De vergeefse moeite van de Knecht, Gedachten over de plaats van Jesaja 49:1-6 in de context" in *De Knecht. Studies rondom Deuteroja-Jesaja*, p. 23; Dijkstra, *a.w.*, pp. 41, 43; Oosterhoff, *a.w.*, p. 159; Beuken, *Jesaja deel IIA*, p. 106.
92. Dijkstra, *a.w.*, p. 42; Oosterhoff, *a.w.*, p. 159.
93. *Idem.*
94. *Ibid.*, p. 157. Vgl. uitvoerig Van der Meer, *a.w.*, p. 118 e.v.

95. Oosterhoff, *a.w.*, p. 159.
96. Melugin, *a.w.*, pp. 99-100.
97. De Leeuw, *a.w.*, p. 126.
98. Dijkstra, *a.w.*, p. 42; vgl. Renkema, *a.w.*, 179; Melugin, *a.w.*, pp. 65-66. "A study of *hen/hinne* shows readily that these particles often introduce speeches which proclaim that certain persons have been established in particular offices of functions". *Ibid.*, p. 65.
99. Zimmerli, "Pais Theou" in *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament V*, p. 667; Elliger, *a.w.*, p. 199; Preuss, *a.w.*, p. 95; Westermann, "Caebaed Knecht" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band II*, p. 194; Westermann praat op grond van die *hn* ^C*bdy* van 'n "Designation". *Das Buch Jesaja Kapitel 40-66*, p. 78. Vir 'n oorsig oor die begrip "designatie" in die Israelitiese oorlewering, vgl. Dijkstra, *a.w.*, pp. 45-47.
100. Vir 'n oorsig oor die meerduidige term "dienaar", vgl. Dijkstra, *a.w.*, p. 42; Westermann, "Caebaed Knecht" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band II*, p. 191 e.v. Westermann merk met reg op dat die primêre assosiasie van die woord "dienaar" (en daarom van "dienaar" word C.J.A.V.) nie onderworpenheid is nie, maar die toebehorendheid aan God en die geborgenheid by Hom. *Ibid.*, p. 191.
101. Von Rad, *Theologie des Alten Testament Band II*, p. 265 wys op die moontlikheid van hoftaal. Hy vind navolging by D.J. Bosch, *Heil vir die wêreld*, p. 78 en Dijkstra, *a.w.*, p. 47. Dijkstra beweer: "Gebruik van tradisionele vorme en frases van die hofstyl in Jes. 42:1-9 is dus wel moegelyk".

102. Oosterhoff, *a.w.*, p. 159.
103. Dijkstra, *a.w.*, p. 42 en n., 4 p. 51; Elliger, *a.w.*, p. 203.
104. Vriezen, *a.w.*, p. 488; Wildberger, "bhr erwählen" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band I*, p. 275 e.v., veral p. 290; Vriezen, *De verkiezing van Israël volgens het Oude Testament*.
105. Dijkstra, *a.w.*, p. 42; Wildberger, *a.w.*, p. 290, p. 281 e.v.
106. Dijkstra, *a.w.*, p. 42.
107. Zimmerli, *a.w.*, p. 69.
108. Dijkstra, *a.w.*, p. 42; Wildberger, *a.w.*, p. 281.
109. Dijkstra, *a.w.*, p. 42.
110. Renkema, *a.w.*, p. 179.
111. Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 225-228; Albertz en Westermann, *a.w.*, pp. 743-751; Vosloo, *a.w.*, 45-57; Dijkstra, *a.w.*, p. 43; Renkema, *a.w.*, p. 179. Wanneer Renkema met betrekking tot Num. 11:25 *rûah* en *Heilige Gees* as parallelle begrippe hanteer, getuig dit van 'n ondeurdagte gebruiksaanwending van *rûah*. *A.w.*, n.6, p. 187. Die term moet steeds in sy teks en konteks gelees en verstaan word.
112. Dijkstra, *a.w.*, p. 43; Renkema, *a.w.*, p. 179; Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 227; L. Schmidt, "König und Charisma im AT", *Kerygma und Dogma*, 28(1982) 85-87.

113. Elliger, *a.w.*, p. 205.
114. Begrich, *a.w.*, p. 162.
115. Westermann, *Das Buch Jesaja Kapitel 40-66*, p. 79.
116. *Ibid.*, pp. 79-80.
117. Ridderbos, *Jesaja Tweede deel*, p. 64.
118. Von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band II*, p. 265. Fohrer sien in m^vspt 'n aanduiding van die waarheid, die godsdiens of die godsdienstige waarheid. *Das Buch Jesaja 3. Band*, pp. 47-9.
119. Elliger, *a.w.*, p. 206.
120. *Ibid.*, p. 207. Vgl. ook Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 198; Gerleman, *a.w.*, p. 51.
121. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 198.
122. Oosterhoff, *a.w.*, p. 164.
123. *A.w.*, p. 164. Vgl. G. Liedke, "s^vpt richten" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band II*, pp. 999-1009, veral pp. 999, 1003, 1008 en 1009.
124. Oosterhoff, *a.w.*, p. 164.
125. *Idem.*
126. *Idem.*

127. *Ibid.*, pp. 164-165.
128. Dijkstra, *a.w.*, p. 43.
129. C.R. North, *The Second Isaiah*, p. 38.
130. Westermann, *Das Buch Jesaja Kapitel 40-66*, p. 80.
131. Elliger, *a.w.*, p. 215. Beuken, *Jesaja deel IIA*, p. 111 merk op: "Zo zal de Knecht niet zozeer openbaren wat recht is, maar een rechtsbeslissing uitvoeren ('doen uitgaan'), rechtvaardige toestanden door zijn gezag realiseren."
132. Oosterhoff, *a.w.*, p. 167.
133. *Idem.*
134. Westermann, *Das Buch Jesaja Kapitel 40-66*, p. 80.
135. Renkema, *a.w.*, p. 182. S6 ook die nuwe Afrikaanse vertaling.
136. *Idem.*; Beuken, *Jesaja deel IIA*, p. 116.
137. Oosterhoff, *a.w.*, p. 165.
138. Renkema, *a.w.*, p. 181; Oosterhoff, *a.w.*, p. 166. Gerleman sien in die "geknakte riet" en die "lampfit wat dof brand" 'n verwysing na die dienaar. Gerleman, *a.w.*, p. 52.
139. Renkema, *a.w.*, p. 181. Renkema kan egter nie nagevolg word as hy die *herstelde Israel* as 'n lig vir die nasies sien nie. *A.w.*, p. 181.

140. J.C. de Moor, "Knechten van goden en die Knecht van Jhwh" in *De Knecht. Studies rondom Deutero-Jesaja*, p. 138.
141. *Idem.* Vgl. ook Gerleman wat onder b^erît ^cam Israel as 'n exemplum vir die volke van die wêreld verstaan. Gerleman, *a.w.*, p. 53. Dit is nie so seker dat ^cam 'n versamelbegrip vir volkere is nie.
142. Dié teks staan in 'n konteks waar die *dienaar* bemoeidigend toegespreek word: Jes. 42:5-7. Oosterhoff, *a.w.*, p. 159.
143. Oosterhoff, *a.w.*, p. 161.
144. *Ibid*, p. 167; Dijkstra, *a.w.*, p. 45.
145. Dijkstra, *a.w.*, pp. 44-45; Oosterhoff, *a.w.*, pp. 167-168; De Leeuw, *a.w.*, p. 175; Elliger, *a.w.*, p. 236. Teen Muilenberg wat Jes. 42 vertolk as die geestelike blindheid en duisternis waarin die heidene geballing sit. J. Muilenberg, "The book of Isaiah, Chapters 40-66" in *The Interpreter's Bible V*, p. 469. Fohrer verstaan Jes. 42:7 in 'n omvattende sin. "Er soll sowohl die Deportierten aus ihrer babylonischen Gefangenschaft befreien und ihnen die Augen für Gott öffnen als auch die Heiden aus ihrer religiösen Blindheit und ihrem geistigen Kerker herausführen. Fohrer, *Das Buch Jesaja 3. Band*, p. 52. Die "geestelike" uitleg lê egter nie in die teksskopus nie.
146. Die titel van Bosch se boek. D.J. Bosch, *a.w.*; Oosterhoff, *a.w.*, p. 168.
147. Bosch, *a.w.*, p. 79. Hy verwys ook na Jes. 49:6 as 'n parallelle gedagte. F.E. Deist, "Die God van die ballingskap" in F.E. Deist en I. du Plessis, *God en sy Ryk*, pp. 80-81. Vgl. as toeligting Oosterhoff, *a.w.*, pp. 157-172.

148. Oosterhoff, a.w., pp. 159, 169.
149. A.w., p.169; Dijkstra, a.w., p. 44; M. Saebo, "’ör Licht" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band I*, pp. 89-90.
150. Renkema, a.w., p. 182. Vgl. ook Spykerboer, a.w., p. 89.
151. Renkema, a.w., p. 182.
152. Oosterhoff, a.w., p. 165. Vgl. Westermann, "jhl pi./hi. warten" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band I*, pp. 727-730.
153. Oosterhoff, a.w., p. 165.
154. Die soektog na die identiteit van die dienaar wentel hoofsaaklik om die volgende moontlikhede:
  1. Die dienaar is die volk Israel. Muilenberg, a.w., pp. 408-412.
  2. Die dienaar is die profeet self. Elliger, a.w., p. 201.
  3. Die dienaar is die gehoorsame deel van Israel. Beuken, "De vergeefse moeite van de Knecht" in *De Knecht. Studies rondom Deutero-Jesaja*, p. 38.
  4. Die dienaar is afwisselend die individuele Israeliet, dan weer die kollektiewe volk. De Moor, a.w., p. 138.
  5. Die dienaar is slegs die toekomstige Messias. Koole, a.w., pp. 25-30.

- Daar bestaan ook variasies op bogenoemde voorstelings. Vgl. bv. Gerleman, *a.w.*, p. 60. Vgl. ook die oorsig van Beuken, *Jesaja deel IIA*, pp. 130-132; Richter, *a.w.*, pp. 103-104.
155. Westermann, *Das Buch Jesaja Kapitel 40-66*, p. 78. Vgl. Renkema, *a.w.*, p. 183.
156. Renkema, *a.w.*, p. 183. Vgl. Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, p. 70.
157. Von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band II*, p. 272; Oosterhoff, *a.w.*, p. 157; J.P.M. van der Ploeg, "De dienaar van Jhwh en de psalmen" in *De Knecht. Studies rondom Deutero-Jesaja*, p. 173; Koole, *Jesaja 53*, p. 14; Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 197.
158. *A.w.*, p. 43.
159. Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 225-227.
160. Melugin, *a.w.*, p. 67.
161. Oosterhoff, *a.w.*, p. 170.
162. Koole, *a.w.*, p. 18; Von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band II*, pp. 273-274; Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, pp. 70-71.
163. Teen Koole wat die opvatting van 'n historiese figuur rondom die ballingskap van die hand wys. Koole, *a.w.*, p. 17. Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, p. 70, handhaaf die historiese konteks.

164. Renkema, *a.w.*, p. 185.
165. Dijkstra, *a.w.*, p. 43. Vgl. Koole, *a.w.*, pp. 25-30.
166. Oosterhoff, *a.w.*, p. 171.
167. Hoewel daar in Jes. 61:1-3, 'n onmiskenbare toespeeling op Jes. 42:1-4 en Jes. 49:1-6 is (Westermann, *Das Buch Jesaja Kapitel 40-66*, p. 290; Rendtorff, *a.w.*, p. 207; Zimmerli, *Gottes Offenbarung. Gesammelte Aufsätze*, p. 227; R.N. Whybray, *Isaiah 40-66*, pp. 239-241), is die ^Caebaed Jhwh hier die profeet self (Scheepers, *a.w.*, pp. 275-6; Fohrer, *Das Buch Jesaja 3. Band*, p. 235; Zimmerli, *Gottes Offenbarung. Gesammelte Aufsätze*, p. 227; Whybray, *a.w.*, p. 239). Albertz en Westermann, asook Vosloo aanvaar ten onregte 'n Messiaanse interpretasie (Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 750; Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, p. 64; Vosloo, *a.w.*, 58-59). Wat egter merkwaardig is, is dat dié teksgedeelte in Luk. 4:16 Messiaans geïnterpreteer word. Terugskouend kon die Nuwe Testamentiese skrywer die Ou-Testamentiese teks Messiaans verbuig. Die Messiaanse heil is só ryp en ryk dat daar van die Ou Testament ná die Nuwe Testament én van die Nuwe Testament ná die Ou Testament gereik moet word om die volheid van die Messiaanse heilsoes te gerf.
168. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 751.
169. *Idem.*
170. Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, p. 235.
171. Scheepers, *a.w.*, p. 175.

172. Von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band II*, p. 241.
173. *Ibid.*, p. 243.
174. Zimmerli, *Ezechiel II*, p. 879; Scheepers, *a.w.*, p. 175.
175. S6 G. Ch. Aalders, *Ezechiël II, hfst. 25-48*, p. 190. My kursivering.
176. Vgl. H.H. Rowley, *The faith of Israel*, pp. 89.
177. Zimmerli, *Ezechiel II*, p. 879; Aalders, *a.w.*, p. 190.
178. Montague, *a.w.*, p. 46; Aalders, *a.w.*, p. 190.
179. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 184; Von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band II*, p. 241.
180. Montague, *a.w.*, p. 46; Von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band II*, p. 250. Vir 'n voortreflike oorsig oor die betekenislading van "heilig", vgl. H.-P. Müller, "gd^v heilig" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band II*, pp. 589-609.
181. Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, p. 125; Zimmerli, *Ezechiel II*, p. 879.
182. Zimmerli, *Ezechiel II*, pp. 878-879. Aalders oordeel dat die reiniging slegs 'n beeldspraak is om die wegneem van die sonde metafoories aan te dui. Aalders, *Ezechiël II, hfst. 25-48*, p. 190.
183. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 183; Von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band II*, p. 237.

184. Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, pp. 232-233; Schweizer, *a.w.*, pp.40-41; Zimmerli, *Ezechiël II*, p. 879; Scheepers, *a.w.*, p. 136.
185. Von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band I*, p. 167; B. Kedar, *Biblische Semantik*, p. 170; F. Stolz, "lēb Herz" in E. Jenni en C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament Band I*, pp. 861-867.
186. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 741. Vosloo se opmerking: "Die 'hart' is nie beskou as die sentrum van die emosie van die mens nie", omdat die 'niere' hierdie funksie vervul, neem nie die metonimiese betekenis-aanwending van leb genoegsaam in ag nie. Vosloo, *a.w.*, 60-61.
187. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 751. (Vgl. Ps. 51:12).
188. Aalders, *Ezechiël I*, p. 200.
189. Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, p. 235; Zimmerli, *Ezechiël II*, p. 879. Aalders dink ten onregte aan "het werk van Gods heilige Geest", *Ezechiël II*, p. 191. My kursivering.
190. Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, p. 234; Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 189; Scheepers, *a.w.*, p. 175; Montague, *a.w.*, p. 47.
191. Al drie frases stamel die totale hooploosheid. Zimmerli, *Ezechiël II*, p. 897; Rowley, *a.w.*, p. 164. Die rymuitgang op -ēnū en -ānū verskerp die donker klag. Zimmerli, *Ezechiël II*, pp. 804, 897. Die "bene" is 'n aanduiding van die hele mens (Ps. 31:11, Ps. 35:10). *Ibid.*, p. 897.

192. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 737.
193. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 187.
194. Zimmerli, *Ezechiel II*, p. 893; Schweizer, *a.w.*, p. 41.
195. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 737; Zimmerli, *Ezechiel II*, p. 889; Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 187; Scheepers, *a.w.*, p. 174.
196. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 737; Zimmerli, *Ezechiel II*, p. 889; Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 187.
197. Zimmerli, *Ezechiel II*, p. 897.
198. *Idem.*
199. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 751; Rowley, *a.w.*, p. 164.
200. Berkhof oorspan Eseg. 37 gewelddadig wanneer hy die Gawe van die eskatologiese Gees werksaam sien in die herskeppingsgebeure. *De leer van de Heilige Geest*, p. 15.
201. Montague, *a.w.*, p. 49; Zimmerli, *Ezechiel II*, p. 898.
202. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 752; Elliger, *a.w.*, p. 390; Whybray, *a.w.*, p. 94. Fohrer sien in die vergelyking van die uitgieting van die rûah van Jhwh met die gawe van die strome op droë grond ten onregte 'n sinspeling op die uittog deur die woestyn. *Jesaja 3. Band*, p. 73. Dit gaan om 'n metafoor wat die

oorvloed van die Goddelike seën verbeeld. Whybray, *a.w.*, p. 94; Elliger, *a.w.*, p. 390.

203. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 752; Elliger, *a.w.*, pp. 389-390; Whybray, *a.w.*, p. 94.

204. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 752; Elliger, *a.w.*, p. 390.

205. Whybray, *a.w.*, p. 95; Fohrer, *Jesaja 3. Band*, p. 73; Elliger, *a.w.*, pp. 391-394.

206. Elliger, *a.w.*, p. 391; Whybray, *a.w.*, p. 95. Albertz en Westermann reken met dié waarskynlikheid. *A.w.*, p. 752.

207. Insaë in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 204; vgl. Zimmerli, *Erkenntnis Gottes nach dem Buch Ezechiel*, vir 'n verhelderende bespeking van die Erkenntnisformel (Joël 2:27a) in Esegieël en ook in die Ou Testament.

208. Montague, *a.w.*, p. 85.

209. Insaë in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom.

210. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 204; Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, pp. 82-83; Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, pp. 132-133.

211. Scheepers, *a.w.*, p. 175.

212. Insaë in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom.

213. Insaë in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom.
214. Insaë in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom. Scheepers, *a.w.*, pp. 223 en 292; Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 751; H.W. Wolff, *Dodekapropheten 2 Band XIV/2*, p. 78; W. Rudolph, *Joel-Amos-Obadja-Jona Band XIII 2*, p. 72.
215. T.H. Robinson, *Joel*, p. 66; Rudolph, *a.w.*, p. 71; Wolff, *a.w.*, p. 80; Deissler, *Zwölf Propheten Hosea. Joël. Amos*, p. 81.
216. Scheepers, *a.w.*, p. 175; Schweitzer, *a.w.*, p. 40; Montague, *a.w.*, p. 86; Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 751; Wolff, *a.w.*, p. 80; Rudolph, *a.w.*, p. 73; Deissler, *a.w.*, p. 81. Insaë in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom.
217. Scheepers, *a.w.*, p. 175.
218. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 752; Scheepers, *a.w.*, p. 139; Vosloo, *a.w.*, 61; Robinson, *a.w.*, p. 66.
219. Insaë in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom. Rudolph, *a.w.*, p. 72; Wolff, *a.w.*, p. 79.
220. Wolff, *a.w.*, p. 79; Scheepers, *a.w.*, pp. 175, 290-292; Deissler, *a.w.*, p. 81.
221. Insaë in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom.
222. Wolff, *a.w.*, p. 81; Deissler, *a.w.*, pp. 81-82.
223. Insaë in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom.

224. Insae in 'n ongepubliseerde studiestuk van prof. W.S. Prinsloo, met dank aan hom.
225. Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 225-228.
226. Hierby kan nog die volgende gevoeg word: Dat Jhwh Israel se God is, sal daaraan geken word dat Hy Israel in ballingskap laat kneg het, maar ook dat Hy sy volk tot die laaste res toe na hulle land sal teruglei (Zimmerli, *Ezechiel II*, p. 970). Die voltooidheid van God se toewending tot sy volk sal deur die uitgieting van sy rūah oor die huis van Israel verseël word (*Idem.*). Die koms van die rūah sal die inwoning van God by sy volk beteken (Eseg. 39:29). Jhwh se volk sal sy rūah en woorde besit en daarom sal sy rūah en woord die volk besit (Jes. 59:21). Die woorde van God is sy heilsbelofte wat deur sy rūah geëffektueer word (Scheepers, *a.w.*, p. 174). Die rūah is die teken van Jhwh se blywende verbond met sy volk (vgl. Montague, *a.w.*, p. 60). Die toesegging dat die rūah (en woord) van Jhwh *altyd* by sy volk sal wees, is 'n uitdrukking van sy seën, bystand en trou (Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 752; A.S. van der Woude, *Haggai Maleachi*, p. 45) en dat die Sinaïverbond nog steeds van krag is (Montague, *a.w.*, p. 78; vgl. Scheepers, *a.w.*, p. 174;
227. J. Kruis, "Jhwh, Schepper en Formeerder in Deutero-Jesaja" in *De Knecht. Studies rondom Deutero-Jesaja*, pp. 84-87.
228. Vgl. Montague, *a.w.*, pp. 51, 64-68, 70; Vosloo, *a.w.*, 61.
229. Scheepers, *a.w.*, p. 173; Montague, *a.w.*, 40.

230. Scheepers, *a.w.*, p. 173.
231. Kaiser, *Der Prophet Jesaja Kapitel 13-39*, p. 265; J. Ridderbos, *Jesaja. Eerste deel*, p. 233. Vir 'n voortreflike oorsig oor die hemel as woonplek van God, vgl. C. Houtman, *De hemel in het Oude Testament*, veral pp. 220-253.
232. Scheepers, *a.w.*, p. 173.
233. *Idem.*
234. Fohrer, *Das Buch Jesaja 2. Band*, p. 132; Montague, *a.w.*, p. 40.
235. Von Rad, *Theologie des Alten Testaments Band 1*, pp. 296-297.
236. Montague, *a.w.*, p. 40.
237. Schoors, *Jesaja*, p. 194; Fohrer, *Das Buch Jesaja 2. Band*, pp. 132-133.
238. Kaiser, *Der Prophet Jesaja Kapitel 13-39*, p. 265; Schoors, *Jesaja*, p. 194.
239. Fohrer, *Das Buch Jesaja 2. Band*, p. 133.
240. Schoors, *Jesaja*, p. 194.
241. Ridderbos, *Jesaja. Eerste Deel*, p. 102; Wildberger, *a.w.*, p. 455. Schoors gee skoorvoetend toe: "Zulks kan wijzen in de richting van een eschatologisch-mesiaanse interpretatie". *Jesaja*, p. 94.
242. Fohrer, *Das Buch Jesaja 1. Band*, p. 169; Ridderbos, *Jesaja. Eerste deel*, p. 102.

243. Fohrer, *Das Buch Jesaja 1. Band*, p.166.
244. Ridderbos, *Jesaja. Eerste deel*, p. 103; Wildberger, *a.w.*, p. 457; Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, p. 460.
245. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, p. 173; Fohrer, *Das Buch Jesaja I. Band*, p. 169.
246. Scheepers, *a.w.*, pp. 216-219; Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, p. 230; Schweizer, *a.w.*, p. 20; Albertz en Westermann, *a.w.*, pp. 730-752.
247. Scheepers, *a.w.*, p. 217,
248. *Ibid.*, pp. 217-218.
249. Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, pp. 12-34, 102; Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, pp. 25-27; Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, pp. 350-356; Zimmerli, *Gottes Offenbarung*, pp. 11-40.
250. Albertz en Westermann, *a.w.*, pp. 742-743.
251. Scheepers, *a.w.*, p. 207; Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, pp. 227, 230, 231. Vgl. Vriezen, vir die *kābôd* en die *šem* as die manifestasie van God. *Ibid.*, pp. 225-226.
252. Scheepers, *a.w.*, p. 219; Jonker, *a.w.*, p. 124; Vosloo, *a.w.*, 63. Daar kan ook na die arm, hand, oog, stem en die aangesig van God as personifikasie verwys word. Vgl. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 746; Vriezen, *Hoofdlijnen der Theologie van het Oude Testament*, p. 227; H.M. Kuitert, *De mensvormigheid Gods*, pp. 5-6, 32-37.

253. Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 228.
254. *Idem.*; Scheepers, *a.w.*, p. 214.
255. Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 228; Scheepers, *a.w.*, p. 208; Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 752; Montague, *a.w.*, p. 73.
256. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 752. Hieraan kan nog Ps. 143:10, Neh. 9:20, 30, Miga 3:8 en Sag. 7:12, bygevoeg word. Vgl. Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 752 en Vosloo, *a.w.*, 62.
257. Scheepers, *a.w.*, p. 212.
258. Westermann, "Geist im Alten Testament", *Evangelische Theologie*, 41 (1981) 229; Scheepers, *a.w.*, pp. 208-212; Albertz en Westermann, *a.w.*, p. 752; Montague, *a.w.*, pp. 56-58, 74-76.
259. Scheepers, *a.w.*, pp. 216, 222.
260. Jonker, *a.w.*, p. 124. Jonker verklaar op voetspoor van G.A.F. Knight dat "die personifikasie van die Gees en moonlik ook 'n bepaalde vorm van hipostasering van die Gees in die Ou Testament die weg voorberei het vir 'n voller openbaring aangaande die Gees in die Nuwe Testament ...". *A.w.*, p. 124. My kursivering. Jonker formuleer ook kennelik in die gees van Scheepers: "Deurdad die gees van Jahwe gehipostaseer is, is die weg voorberei vir die voller openbaring van die Gees van God in die Nuwe Testamente bedeling". *A.w.*, p. 222. Dit is egter opmerklik dat Jonker se formulering met betrekking tot die "hipostasering van die Gees in die Ou Testament" versigtig en óók nie so stellig is nie.

261. Vosloo, *a.w.*, 63-64.
262. Aangesien die rûah nie as die derde Persoon in die Goddelike drie-eenheid verstaan kan word nie, het die term hipostase in hierdie samehang nie op die ewige trinitariese belydenis betrekking nie. Dit gaan hier om die noëtiese aspek van God se openbaring in die Ou Testament.
263. Scheepers, *a.w.*, p. 216; Ringgren, "Hypostasen", in *Die Religion in Geschichte und Gegenwart Dritter Band*, p. 504. J. Jervell, "Hypostase", in B. Reicke en L. Rost, *Biblisch-Historisches Handwörterbuch II*, p. 758, maak ook van Ringgren se definisie gebruik.
264. Vosloo, *a.w.*, 62.
265. *Idem.*
266. W. Eichrodt, *Theology of the Old Testament II*, p. 60.
267. Jonker, *a.w.*, p. 127.
268. *Idem.*